

## szombat

2011 nyár  
5771 sziván

•  
A Magyar Zsidó  
Kulturális Egyesület  
folyóirata.  
Megjelenik évente tízszer.

**Szerkesztőbizottság:**

Deák Gábor  
Hoffman Iván  
Itamár János-Keszt  
Kovács András  
Seres László  
Tatár György  
Turán Tamás

**Szerkesztőség:**

Szántó T. Gábor  
(főszerkesztő)  
Gadó János, Novák Attila

Deák Andrea  
(szerkesztőségi titkár)

**Fritz Éva**

**Állandó külső munkatársak:**

Uri Asaf, Csáki Márton,  
Csőke Zoltán, Panyi Szabolcs,  
Vári György, Várnai Pál

•  
A megjelenést támogatja:  
Amerikai Joint Magyarországi

Magyarországi Zsidó Örökség  
Közalapítvány



Nemzeti Kulturális  
Alapprogram

Open Society Institute

•  
A héber és jiddis szavak átírása  
a szerzők felfogását tükrözi.

•  
Címlap:  
Kurdi István

•  
Terjeszti a LAPKER Rt.

•  
A kéziratok szerkesztése lezárult:  
2011. május 23-án.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:  
1065 Budapest, Révay u. 16.  
Bálint Zsidó Közösségi Ház,  
234-es és 235-ös szoba.  
Telefon: 311-9214/136, 137  
Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:  
info@szombat.org  
Címünk az interneten:  
http://www.szombat.com

Előfizethető a kiadóhivatalban,  
illetve postautalványon  
az OTP 11709002-20066703  
„Szombat” számú alszámlán.  
Lapengedély száma:  
III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Felelős kiadó:  
Kirschner Péter, a Mazsike elnöke

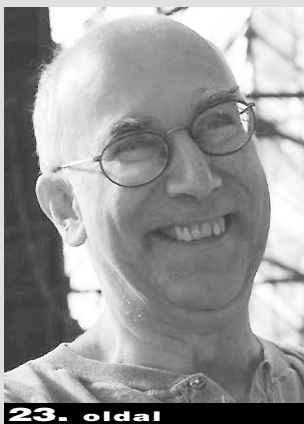
Nyomdai előállítás:  
Mackensen Kft.



4. oldal



14. oldal



23. oldal



25. oldal

**MUNKÁCS, UNGVÁR, BEREKSZÁSZ...**

- 4 Gadó János  
**A maradék maradéka**
- 4 Határtalan  
(Deák Andrea)
- 7 Novák Attila  
**Kárpátalja: a zsidó népi rezervoár**
- 9 Reichard Piroska,  
**a meggyilkolt királyleány**  
(Németh Ványi Klári)
- 11 Hersi bácsi meséi  
(Deák Andrea, Gadó János)
- 12 Két zsinagóga – 280 embernek  
(Gadó János)
- 14 Berniczky Éva  
**En passant**
- 15 Balla D. Károly versei
- 18 Shiri Zsuzsa  
**A nagy kárpátaljai barbecue**
- 19 „Lubickoltam a szeretetben  
és a gondoskodásban”  
Jávori Ferenc – Fegya – Munkácson töltött  
gyermek éveiről (Albert Mária)

**SZELLEME**

- 21 „Kisebbség és többség között”  
(Gadó János, Pessl Gábor)

**KULTÚRA**

- 23 „Ezeket a dolgokat jobb  
elfelejtve hagyni a mélyben”  
Gárdos Péter filmrendezővel, íróval  
beszélget Várnai Pál
- 25 DocAviv az Odeon moziban  
Izraeli Dokumentumfilm Fesztivál Budapesten  
(Surányi Vera)
- 28 Aranyhalak és a moralitás  
(Ágoston Vilmos)
- 29 Spirál  
Kovács Johanna kiállítása a Bálint-házban  
(Takács Ferenc)

**HITKÖZSÉGI VÁLASZTÁSOK**

- 31 Rémálom a Síp utcában  
(Pályi Márk, Vári György)
- 34 Az emlékezet maradványai  
(Huszár Mihály)

GADÓ JÁNOS

# A maradék maradéka

**K**árpátalja zsidó közössége kultúrájában a magyarországi ortodoxiától és neológiától egyaránt erősen eltért. Az itteni állapottok sok tekintetben inkább a lengyel zsidóságra emlékeztettek. Kárpátalja zsidósága túlnyomórészt jiddis anyanyelvű volt, s vallási kultúrájában is a haszid áramlatok domináltak.

Nem csupán az iparban, a kereskedelemben és a pénzügyi szektorban volt a zsidóké a kulcsszerep, de (a polgári Csehszlovákiában) jutott belőlük az állami adminisztrációba, a bíróságokra is. Ungváron 24 orvos és 19 ügyvéd került ki a zsidók közül. A városban a Munkácsi utcai malom és a kenyérgyár ma is ugyanúgy működik, mint hajdani tulajdonosaik, a Weiser testvérek idején.

A kárpátaljai zsidóság kulturális aranykora a rövid életű csehszlovák



demokrácia idejére esett, amikor a haszid udvarok és a cionista mozgalmak egyaránt szabadon működhettek. A munkácsi rebe, Chaim Elazar Spira, aki 1913-tól haláláig, 1937-ig állt közössége élén, Kárpátalja legnagyobb rabbinkus tekintélye volt, húsz-

kötetnyi írást hagyott maga után. Mint a haszid rebek általában, ő is a cionizmus esküdt ellenfele volt. A választások idején inkább a cseh nacionalista agrárpárt mellett agitált, nehogy a szekuláris és cionista irányultságú Zsidó Pártra kelljen szavaznia. (A Zsidó párt így is sok voksot kapott Kárpátalján.)

Munkácson négy jiddis nyelvű hetilap jelent meg: egy haszid irányzatú, két cionista, valamint a *Der Humorist* című satirikus kiadvány. Az *Óslakó* című magyar nyelvű zsidó hetilap viszont a magyar politikai álláspontot támogatta. A zsidó közösség ezen kívül kórházat és két pénztézetet is fenntartott.

Spira rabbi 200 fős nagy jesivája mellett még tizenöt tanház működött a városban, melyek többsége egyéb haszid (pl. belzi vagy vizsnyici) közösségekhez tartozott. Az 1920-ban indított héber nyelvű, cionista iskolát a rebe a „gyalázat házának” nevezte, és a gyermekeiket oda járató szülőket megfenyegette, hogy „eltöröltetnek”. (A haszid világban szokásos archaikus átok ezúttal profétainak bizonyult – csak nem úgy, ahogy Spira rabbi képzelte.)

Az 1926-ban alapított héber gimnázium igazgatója, Chaim Kugel, egyben a Zsidó párt képviselője is volt a csehszlovák parlamentben. (1948 után az izraeli Holon város polgármestere lett.) A csehszlovák időszakban a cionista mozgalom minden irányzata virágzásnak indult Kárpátalján, olyannyira, hogy az országos mozgalom is itt rendezte be nyári táborát és a héber nyelvű gimnázium végzett diákjai álltak a mozgalom élére az egész országban. Ám a polgári Csehszlovákiában a zsidók ezen túl magyar, ruszin és cseh nyelvű iskolák közül is választhattak.

## Határtalan

„Ne száradjon ki a forrás, és ne fonnyadjon el a fa.”  
(Spira Lázár egykori munkácsi főrabbi)

A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület az európai határok „légiessé” válásával egyre erősebben törekszik bemutatni a történelmi Magyarország egykori zsidó közösségeinek életét, mindennapjait, melyek gazdag kulturális örökségről a mai közönség alig tud valamit. A kettős kisebbségben létező, határon túli magyar zsidó kultúra egyszerre tartozott két közösséghez, és érzékeny volt mindkettő élményeire.

„Határtalan” címmel elindított rendezvénysorozatunkkal ezt a kettős érzékenységet és érdeklődést szolgáljuk. Kulturális zárándoklataink segítségével szeretnénk megmutatni



és megértetni az érdeklődőkkel, hogy milyen veszteséget okoztak a 20. század diktatúrái, hogyan váltak idegenné olyan nemzetrészek, mint maga a magyar zsidóság. Miként hatott az ott élő emberekre a világháború okozta területvesztés, a visszacsatolás, a vészorszak, majd az önkény évei. A megbontott közösség miként határozta meg népek, nemzetek, vallási felekezetek és csoportok mindennapjait, változtatta meg egyéni létüket. És miként képes a kultúra, a sorsközösség megbecsülése, e veszteségeken túlmutatva enyhíteni a történelem okozta fájdalmakat. Ezekre a kihívásokra próbálunk választ adni közös értékeink bemutatásával.

Valódi küldetés ez, de egyben óriási felelősség.

Miközben átlépjük a szellemi és a valós határokat, egy pillanatra sem feledkezhetünk meg az egymás iránt érzett tiszteletéről és a mások fájdalmaival való együttérzésről. Az együttélés filozófiáját közvetítve kívánjuk bemutatni, hogy a különböző kultúrák és etnikumok együtt létezve kiegészítik és erősítik

Csehszlovákia szétdarabolása után a magyar uralom tűnt a kisebbik rossznak az itteni zsidóság számára. Az alternatíva ugyanis a náci megszállás vagy a Tiso-féle szlovák bábállam volt. Az idősebb nemzedék még emlékezett a monarchia korabeli Magyarország liberális viszonyaira.

A körösfői deportálások, a jogfosztó törvények, a munkaszolgálat s a fokozódó nyomor ellenére 1944 márciusáig Magyarország valóban mentsvárnak tűnt a nácik uralta Európában. A Horthyhoz hű, konzervatív uralkodó elit a zsidók jogfosztását pártolta, deportálásukat azonban nem.

Az ország német megszállásával azonban elhárultak az utolsó akadályok a nácik magyar kiszolgálói előtt. A teljes jogfosztást és a gettósítást először Kárpátalján ültették át a gyakorlatba. Ungváron és Beregszászon a németek már az első napokban túsokat szedtek a helyi zsidóság soraiból és csak milliós nagyságrendű váltságdíj fejében engedték el őket.

Kárpátalját április 1-jén hadművelési területté nyilvánították, ami ürügyül szolgált a gyorsított zsidóellenes intézkedésekhez. Április 12-én Endre László vezetésével Munkácson értekezletet tartottak a gettósítás részleteiről. Április 16-án (ami akkor Pészach első napja volt) megkezdték a zsidók összegyűjtését – ez ma a Holokauszt emlék-

### Munkácsi életképek a háború előtti időkben



napja Magyarországon. Tizenegy nappal később Edmund Veesenmayer, Magyarország gauleitere már azt jelentette főnökeinek, hogy az I. zónában (Kárpátalja, Máramaros, és a mai Észak-Kelet Magyarország) 202 ezer zsidót gyűjtöttek össze. A téglagyárakban, fatelepeken rögtönzött kilenc kárpátaljai gettóban embertelen körülmények uralkodtak. A csendőrség az elemi szükségletekről (élelem, tisztálkodás, árnyékszék) sem gondoskodott.



Ungváron három gettót állítottak fel, ezek közül az egyikben húszezer embert zártak össze. Munkácson az udvaron ásott gödröket ezek használták latrinaként, a fürdőkádakban főzött híg krumplilevesből mindenkinek 1-2 kanál jutott. Az összezsúfolt emberek éheztek, nem egy helyen járvány tört ki. Mindezt tetézte a csendőrök brutalitása: a munkácsi téglagyárból az egyik szombaton ortodox zsidókat hajtottak ki puskatussal és gumibottal. A zsinagóga előtt középük lőttek, majd szüntelen ütlegek közepette arra kényszerítették őket, hogy törjék össze zsinagógájuk berendezését. Hasonló jelek máshol is ismétlődtek. Az áldo-

egymást, és hogy kulturális sokszínűségünk megőrzendő érték.

Kérem, tartsanak velünk 2011. június 23-26 között „kulturális határátlépésünk” első állomására, a kárpátaljai Munkácsra, arra a tájra, amely közelebb van hozzánk, mint gondolnánk, közelebb, hiszen olyan, mintha az élő lelkiismeret tája lenne. Munkácson egykoron a lakosság közel fele zsidó volt, s békében élt egymás mellett sokféle népcsoport, akik – az egyik utolsó magyar ajkú munkácsi zsidó szavaival élve – mind tudtak „zsidóul”. A Latorca partján fekvő Munkács a történelem csapásai ellenében is küzdött, hogy megőrizze sokszínűségét, ami igazán európai várossá teszi.

Ahhoz, hogy az emlékezés eljusson lélektől-lélekig, kulturális zárandoklatunk során segít majd az emlékezésben a Budapest Klezmer Band, s annak vezetője, a munkácsi



gyökereihez érzékenyen ragaszkodó Jávori Ferenc (Fegya), Bognár Szilvia, Bolya Mátyás, Szokolay „Dongó” Balázs és a Szombat folyóirat. A három nap alatt sokat fogunk beszélgetni, kirándulni, zenét és irodalmat hallgatni, filmet nézni, sétálni a hűs árnyat adó gesztenyefák alatt. Felkeressük a város két zsinagógáját, a munkácsi haszid rebbe, Spira Lázár sír helyét, az egykori – cionista szellemiségű – héber gimnázium épületét, valamint Munkácsy Mihály szülőházát. De vár bennünket a Latorca-part, számos sétány, étterem és sok kedves ember is, hogy békévé oldódhasson az emlékezés, s helyére kerüljön a megbillent egyensúly.

**Deák Andrea**

A *Határtalan* című rendezvény részletes programja a *punk borító* belsőjén található.

zatok gyakran heteken át éltek ilyen körülmények között.

Az elhurcoltak lakásait gyakran már a rákövetkező napokban feltörték és kifosztották a szomszédok.

Az első halálvonat Munkácsról indult május 14-én. Az utolsó Husztról gördült ki június 6-án. A Kárpátaljáról Auschwitzba hurcolt zsidók számát mértékadó források 85 ezerre teszik. (A Magyarországon is kiadott, híres Auschwitz album fényképein kárpátaljai zsidók utolsó útja látható: az auschwitzi rámpa, a szelekció, várakozás a gázkamrák előtt.)

Az 1941-es népszámlálás 115 ezer zsidó regisztrált Kárpátalján. A túlélők számát 15 ezerre teszik. A meggyilkoltak száma tehát százezer körüli.

A Vörös Hadsereg 1944 októberében ért Kárpátaljára. 1945. június 17-én az ottani Munkács újság 12 ezerre tette a deportálásból visszatérők számát. 33 helységben alakult újra a hitközség.

1945 szeptemberében a szovjet hatóságok lezárták a határokat. A zsidó intézményeket hamarosan felszámolták. A zsinagógákból raktár, jobb esetben kultúrház lett. Munkácsra még a régi temető sírköveit is elvitték.

Az 1959-es népszámlálás 12.169 „zsidó nemzetiségű” szovjet polgárt regisztrált Kárpátalján – de közülük sokan (nem tudni hányan) már az ország más részéből települtek ide. 1979-ben ez a szám 3.848-ra apadt, 2001-ben pedig 2419-re.

\*

Amikor Munkácsra megszűnt a zsidó élet, a munkácsi zsidóság újjáéledt – New Yorkban, sok más haszid közösséghez hasonlóan. Miután Spira rabbi unokája, Mose Jehuda Leib Rabinovics 1962-ben megházasodott, hivatalosan is újraalapították a munkácsi haszidok udvarát, az akkor 22 éves rabbival az élen, aki azóta is (immár több ezer fős) közössége élén áll. A munkácsi haszidok impozáns központja a New York-i Boro Parkban magasodik, itt működik a jesi-

**A munkácsi haszidok központja New Yorkban**

**A munkácsi nagyzsinagóga a két háború között**



va, az egyéb oktatási intézmények és a kiterjedt jóléti intézményrendszer. De a munkácsi haszidok megtalálhatók Amerika egyéb városaiban, továbbá Európában, Izraelben és Ausztráliában is. A közösség vallásos buzgalmaiban és elszánt anticionizmusában a szatmári haszidokhoz áll közel.

Ez év áprilisában fontos szimbolikus lépésre került sor: a rebe felkerekedett New York-ból, és vagy nyolcvan haszidja kíséretében ellátogatott Munkácsra, ahol felkereste a hajdani közösség épületeit, és imádkozott Spira rabbi sírjánál.

2010. január 27-én, a Holokauszt nemzetközi emléknapján a munkácsi zsidó temetőben felavatták a városból elhurcoltak emlékművét. Beszédet mondott a város polgármestere, Lengyel Zoltán, aki szerint „a jelenlegi generáció soha sem fogja megengedni, hogy a totalitárius és fasiszta idők visszatérjenek. Munkács lakosai nemzedékről nemzedékre békében és egyetértésben éltek és fognak élni ezután is.”

A megemlékezés azonban nem mindenhol zajlott a megbékélés jegyében. Nemrég az ungvári zsidó temetőben is emlékművet avattak a gettóban elpusztult, s ide temetett áldozatok emlékére. Az ünnepségen részt vett Lazar Berl, oroszországi főrabbi, a város polgármesterét, Szergej Ratusnyakot azonban – korábbi botrányos kijelentései miatt – nem hívták meg. A sértett polgármester erre közölte: „Az ungvári tömegsír valamelyik elmebeteg zsidó találta ki, aki saját magának állított emlékművet, mert ott két-három zsidónál nem nyugszik több.” Ratusnyak a legutóbbi választások után távozott tisztségéből.

#### Források:

Fedinec Csilla, Vehes Mikola: Kárpátalja 1919-2009. Argumentum kiadó, 2010.

Randolph L. Brahma: A magyar Holocaust. Gondolat kiadó, 1988.

<http://www.yivoencyclopedia.org>

<http://karpatinfo.net/>

<http://www.ushmm.org>

[http://en.wikipedia.org/wiki/Munkacs\\_\(Hasidic\\_dynasty\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Munkacs_(Hasidic_dynasty))

<http://jewishmukachevo.com/Default.aspx>

NOVÁK ATTILA

# Kárpátalja: a zsidó népi rezervoár

A „kárpátaljai magyar zsidóság” fogalma inkább a magyar történetírói kontextusban merül fel, hiszen sok kárpátaljai zsidó identitása nem a magyar volt. E közösségről számosan megírták, hogy jórészt tradicionális elemekből állt, körükben sokan jiddisül beszéltek és írtak. Mint minden általánosítás, ez sem igaz így, ám kétségtelen, hogy ez a zsidóság más volt, mint a budapesti és más regionális közösségektől is határozottan különbözött.

Az 1941-es népszámlálás adatai szerint a helyi zsidó lakosság száma 115.908 fő volt, ami az össznépeség 14 százalékát tette ki.<sup>1</sup> Ezen belül a zsidóság bizonyos területekre összpontosult. Így Ungváron a lakosság 28, Beregszászon 30, Munkácson 43 százaléka volt zsidó.

Ha kicsit közelebbről tekintünk a térképre, kiderül, hogy a zsidó lakosság jó része Bereg és Ung vármegyékben, valamint Máramaros rutének (ruszinok) lakta területein élt. 1918 után a Kárpátalját birtokló Csehszlovák Köztársaság külön nemzetiségként tartotta számon a zsidókat, hogy ezzel is csökkentse a magyarok és a németek számát. Amikor az 1938. november 2-i első bécsi döntés értelmében Kárpátalja nyugati fele magyar uralom alá került, élénk kampány bontakozott ki Magyarországon azért, hogy az egész területet „visszaszerezze” az ország. Az 1939. március 15-i katonai bevonulás után Kárpátalja közvetlenül a belügyminisztérium irányítása alá került, önálló kormánybiztossággal.<sup>2</sup> Az „izraelita vallásúak” megismerhet-



ték a zsidótörvények kegyetlen világát. Ha hozzátesszük, hogy az ún. hontalan zsidók problémája itt vált (mert itt tették) az egyik legfontosabb politikai kérdéssé, láthatjuk, hogy még az 1944-es gettósítás és deportálás előtt megtapasztalhatta az itt élő zsidóság a kirekesztés legradikálisabb formáit. Ugyanis nemcsak a Kárpátalján élő, de a máshol összegyűjtött, hontalannak nyilvánított zsidókat is itt tették át a határon a magyar hatóságok 1941 nyarán (először a hadsereg ukrainai művelési területére, majd Kamenyec-Podolszkijba), hogy aztán SS-alakulatok meggyilkolják őket.

## EGY PÉLDA: AZ ISKOLA-RENDSZER, MINT A ZSIDÓ NEMZETI OKTATÁS SZÍNTERE

De Kárpátalja zsidó történelme nem csak a gyászé, hanem a sikereké is. Nem pusztán az ortodox (és hászid) zsidóság bástyája volt a régió: itt egyedülálló belső kulturális modernizációs folyamatok indultak be, amelyeket a törvényi megkülönböztetés – paradox módon – még inkább felgyorsított.

Munkácson – ahol a zsidóság a XVIII. századra vezeti vissza jelenlétét – mindig komoly belső áramlatok és mozgalmak voltak. A Spira rabbi-család (leghíresebb tagja Chaim Elazar Spira /1871-1937/ munkácsi rabbi 1913-tól) modernizációval és cionizmussal szembeni álláspontja csupán a zsidó szellemi élet egyik pólusát alkotta. A zsidó megújulás szelleme is gyökeret vert a városban – ennek motorjai a hivatalos cionista erőknél kívül

a helyi héber elemi iskola és a gimnázium voltak.

A Kárpátaljai Zsidó Iskolaegyesület már 1920-ban elemi iskolát, majd 1924-ben gimnáziumot hozott létre a városban. Az első érettségi vizsgát 1933-ban tartották 24 tanulóval. A gimnáziumban több fontos tárgyat (az aritmetikát is!) héberül oktatták, még 1939 után is, amikor a magyar lett a hivatalos nyelv. A második világháború alatt ez volt Európa egyetlen olyan gimnáziuma, ahol a fő tárgyakat héberül oktatták.

A visszacsatolás évében miniszteri rendelet engedélyezte az intézmény működését, ahová 425-en jelentkeztek, s végül 284 főt vettek föl az intézménybe. Osztályonként 3-5 órában tanítottak hébert, a görög helyett pedig az angol (szintén fontos modernizációs eszköz) volt az idegen nyelv. Ezen kívül az iskolában volt Bar-Kochba sportkör, könyvtár, szertár, magyar és héber irodalmi önképzőkör, valamint természettudományokkal foglalkozó egyesület. Az épületet már az 1942/1943-as tanév első félévében lefoglalta a magyar hadsereg, a német megszállás pedig az oktatás végét jelentette.

Ungváron 1934-től működött a négyosztályos Héber Reform-Reál-gimnázium, a korábban alapított héber óvoda és iskola folytatásaképpen. Az alapító Javne Héber Kultúregyesület célja az volt, hogy a hagyományos zsidó nevelést a héber nyelv tanításával és a tudományok megismertetésével ötvözzék. Az egy időben Ország Lilit is oktató gimnázium óraterve 1942-ig (kisebb változtatásokkal) az 1938. évi állami középiskolai tantervet követte.

A tanulói létszám a harmincas években 250 és 400 között ingadozott, míg az 1940/41-es tanévben – a magánta-





**Tömeg Spira rabbi lányának  
esküvőjén**

**Chaim Eleazar Spira,  
egykori munkácsi haszid rabbi**

nulókon kívül – az év elején 238, az év végén 229 diák járt az intézménybe, ahol 15 tanár oktatta őket. Az 1941/42-es tanévben 216 fiú és 149 lány iratkozott be, akik – hat fő kivételével – sikeresen vizsgáztak. A zsidótörvények okozta deklasszálódás, az értelmiségi pályákról való kiszorulás itt is éreztette a hatását. A tanév második felétől könyvkötő tanfolyam indult, hogy ezzel is segítsék a jövőbeni elhelyezkedést. Főigazgatói engedéllyel diáklány-otthon is létesült, ám a tanév második felében az épületet a magyar hadsereg igényelte ki. 1943 áprilisában a belügyminisztérium betiltotta az iskolafenntartó Javne Egyesületet, mely ellen az érintett szülők tiltakoztak. Júniusban újra engedélyezték a működést, nagyjából azzal az érveléssel, hogy a zsidó tanulókat kiszorítsák a nem zsidó alapon szerveződő középiskolákból. Ebben a tekintetben a magyar hatóságok diszkriminatív hozzáállása és a gimnázium disszimilációs, modern zsidó nemzeti szellemisége nem került egymással ellentétbe. A szegregáció nyomán megnövekedett a héber gimnáziumok és líceumok népszerűsége. (Nagyváradon és Temesvárott működött ilyen intézmény)

A munkácsi gimnáziumban tanított Rubin Illés, a Cionista Szövetség



munkácsi tagozatának alelnöke és Bakonyi József, a Keren Kajemet (a Zsidó Alap) munkácsi elnöke, a Cionista Szövetség munkácsi vezetője, aki egyben a Haolam című héber nyelvű helyi újság munkatársa is volt. Az iskolában egyaránt fontos volt a magyar hazafias nevelés és a zsidó ünnepek megtartása. A március 15-i és október 6-i nemzeti ünnepeken túl minden évben megünnepezték Horthy Miklós névnapját s gyászünnepeken emlékeztek meg Teleki Pál miniszterelnök – számos zsidótörvény atyja – öngyilkosságáról is. Ugyanakkor megtartották a zsidó ünnepeket, de megemlékeztek a Palesztinában, az arabokkal folytatott harcban, 1920-ban elesett Jozsef Trumpeldorról, és a Balfour-deklarációt is megünnepezték.

## **KÁRPÁTALJAI CIONISTÁK – A VISSZA- CSATOLÁS UTÁN**

A cionista mozgalom Kárpátalján nagyon erős volt. Nemcsak a vallásos, de a baloldali cionisták is tekintélyes erővel rendelkeztek. A visszacsatolások kezdetben zavart keltettek a cionista mozgalomban, hiszen például a kárpátaljai zsidók közül sokan panaszkodtak, hogy a diszkriminatív törvénykezés miatt elveszítik a megélhetésüket.<sup>3</sup> Az új magyar közigazgatási egységekbe több esetben is szélsőséges gondolkozású embereket neveztek ki (pl. főkapitánynak), akik mindent elkövettek, hogy megkeserítsék a helyi zsidóság életét. A magyar hatóságok viszont – mint írtuk – engedélyezték, hogy a munkácsi héber gimnáziumban ivritül tanuljanak és a többi, Tarbut rendszerű általános iskolákban is lehetővé tették ezt.

A Felvidék és Kárpátalja országhatárokon belülről kerülésére reagált a cionista szövetség 1939. március 26-án összeült országos értekezlete. A felvidéki cionisták küldöttjei első ízben vettek részt ezen a gyűlésen, Kárpátalja „visszaszerzésével” pedig helyi csoport alakult meg, melynek vezetésével az ungvári körzet vezetőségét bízták meg. A Kulturális és Héber Bizottság döntött a „felvidéki héber iskolák erkölcsi és anyagi támogatásáról”.

A *Kibbuc Arci* mozgalom sliachja (küldöttje), Cvi Kolben vállalta magára, hogy az *Erec Izrael Haovedet* („Dolgozó Erec Jisrael” – a cionista kongresszusi választásokra alakult baloldali pártkoalíció) pártjai között az egyezségeket létrehozza. Végül 1940. január 11-én létrejött az egyezség a baloldali cionista szervezetek között. Eszerint a képvisleti arányok megfelelnek a Hechaluc Világszervezetben elfogadott normáknak. A 2/3-1/3 arány a sómérok javára szolt Magyarországon és fordítva Kárpátalján. Budapesten lesz a központ, de Munkácson külön vezetőség (és adminisztráció) működik majd Kárpátalja számára. Az intézményeken belüli erőviszonyokat 60:40 arányban állapították meg a sómérok javára Magyarországon és fordítva a Kárpátalján.

A budapesti Hanoar Hacioni (polgári cionista ifjúsági szervezet) emberei el-

# Reichard Piroska, a meggyilkolt királyleány

„Namény utcában, Beregszászon, áll-e még az én szülőházam?” – kérdezi Reichard Piroska 1939-ben a Nyugat hasábjain. A költő, műfordító, tanár 1884-ben született Kárpátalján, akkor még Bereg vármegye Tiszaháti járásának székhelyén. Budapesten szerzett bölcsész diplomát, 1908-tól a Nyugat munkatársa lett. 1909-ben doktori értekezésében publikálta, a British Museumban folytatott kutatásai nyomán feltárt, Telamon históriáját.

1932-ben munkásságát Baumgarten-díjjal jutalmazták.

Reichard Piroska líráját csendes rezignáltság jellemzi. Magány és mélabú árad soraiból. Három évvel halála előtt írta *Furulyácskám* című versét, melyben az ősi magyar hitvilág egyik legmarkánsabb motívumával, a lélekvándorlással játszik. A magyar népmesékből jól ismert, ártatlanul meggyilkolt, jávorfává lett királylány történetét értelmezi újra szövegében, aki a jávorból faragott furulya hangján emlékeztet méltatlanul kiontott életére. Reichard 1943-ban a fasiszta atrocitások elől öngyilkosságba menekült. Elek Artúr, művészettörténész *Reichard Piroska sírjára* című beszédével búcsúzott tőle a Magyar Csillag hasábjain, hogy aztán egy évvel később, 1944-ben ő is a költőnő által választott módszerrel meneküljön el a német megszállás és az erősödő rémuralom elől.

Németh Ványi Klári

## Beregszászon

Namény utcában, Beregszászon,  
áll-e még az én szülőházam?  
falán fut még vadszömlő-inda?  
udvarában leng még a hinta?  
Apám építette a házat,  
azóta elmúlt egy félszázad;  
messze földről hozta a párját,  
együtt ültették be a kertet,  
ismerték minden bokráf-fáját  
s mire első gyümölcse termett,  
megszületett az első gyermek.  
S ó, rózsá, rózsá mennyi nyílt ott  
amelyet mind az anyám oltott;  
az ágyást bársonylevél szegte,  
mellé a rezedát szerette,

középen - asszonyára rávall -  
verbéna virult violával.  
Kis kapával, óvodás voltam,  
az ösvényt én is garaszoltam;  
fogócska és bujdosdi közben  
én is gyomláltam és öntöztem;  
fecskecikázást néztem szótlan  
s galambjainknak szemet szórtam.  
Azóta nem rejtettek lombok,  
nem szálltak köröttem galambok,  
azóta nem oly édes már a  
földi eper, ribiszke, málna...  
....Tünjetek el, ti mai árnyak,  
vigyetek vissza, fecskeszárnyak:  
gyerekszívvel utcánkron végig  
megtalálom házunk, a régít;  
kis kapun be, át a dufarton  
ha belesnék azon az ajtón,

hívó körében a lámpának  
asztal terítve, minket várnak  
tejet hoznak, kenyeret szelnek,  
- otthon fejt tej, habos és édes  
anyám az órát tudakolja,  
apám dörög ujságja mellett:  
“Hol késik az a négy rossz gyermek?”  
Tornác felől zsvajgás támad,  
kattan a kilincs s a vidám had  
(öcsém most lesz negyvennyolc éves)  
körülöleli és csókolja  
nevető fiatal anyámat...

Nyugat 1939. 5. szám

## Furulyácskám

Fujjad, fujjad, furulyácskám,  
én is voltam király lánya  
és most vagyok fűzfá ága,  
fűzfágból furulyácska.  
Furulyácskám, fujjad, fujjad,  
azt a régít, ezt az újat,  
vagyok most is király lánya  
és ha újra meggyilkolnak  
meggyilkolnak, elföldelnek,  
elföldelnek, elfelednek,  
feltámadok újra holnap.  
És ha téged összetörnek,  
összetörnek, tűzre vetnek,  
tűzre vetnek, elhamvasztanak,  
új rügyet nyitsz új tavaszunk.  
Hiszen itten az én váram,  
hiszen itten az én kertem,  
megcsúfolva és kiverten  
százszor újra visszatérek,  
visszatérek, míg csak élek.  
S százegyedszer, ha meghaltam,  
támad újra király lánya,  
nálam különb, nálam ifjabb,  
szólal újra furulyácska,  
nálad zengőbb, nálad újabb,  
furulyácskám, fujjad, fujjad.

határozták, hogy „Kadima” néven önálló kerületet hoznak létre a kárpátaljai és az „anyaország” északi városainak csoportjaiból (kének). A munkácsiak külön folytatták tevékenységüket és vezetőik levéllel fordultak a palesztinai központ-hoz, melyben azt kérték, hogy küldjenek különleges sliachot a kárpátaljai ügyek intézésére. A budapestiek viszont – a szervezet egységére hivatkozva – élesen

ellenezték ezt. A központ végül elfogadta a budapestiek érvelését. A kárpátaljaiak tovább panaszkodtak, hogy Budapest fittyet hány rájuk, ami részben igaz volt. Másfelől viszont – bár mindannyian tudtak magyarul – egészen más alapon voltak cionisták, így a nézetkülönbségek is természetesek voltak.

A Hanoar Hacionit Észak-Erdély visszacsatolás további lépésre sarkall-

ta: titkárságot létesített Kolozsváron (Erdély részére) és Munkácson (Kárpátalja részére). A központi titkárságot Budapesten állították fel. Az erdélyiek aktívan részt vettek a mozgalom irányításában.

Az 1940. március 31-én összeült MCSZ országos értekezőlet létrehozta „a Magyar Cionista Szövetség Kárpátaljai Körzetét”.



Rendőrségi zaklatásban is volt része a kárpátaljai cionistáknak. Feloszlatták a kárpátaljai Dror-hachsarát (a palesztinai életre előkészítő telepet), de ugyanezen szervezetnek sikerült – a pesti neológ hitközség támogatásával – három ipari hachsarát létrehozni.

A cionista nagytábor előkészítése nem jól kezdődött. Júliusban Perényi kormánybiztos (Ungvár) a szolvyai főszolgabíró levélben tájékoztatta: a cionista szövetség megbízottja érdeklődött, hogy Szolva község határában milyen feltétellel táborozhatnak a cionisták. Perényi felhívta a főszolgabíró figyelmét, hogy tagadja meg a rendőrhatalom engedély kiadását. Ugyanezt a rendelkezést Perényi a három közigazgatási kirendeltség vezetőjének és a rendőrség határvidéki kapitányságának is kiadta.

A kudarc miatt a cionisták újabb próbálkozásba kezdtek. A budapesti I. csendőrkörület I. nyomozó alosztályának vezetője Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánjához írott jelentésében ismét beszámol a cionista táborról. A jelentés információk, félinformációk és rémhírek sajátos keveréke. Az alosztályvezető szerint mintegy háromszáz lett volna a kárpátaljai táborozók száma. A Pest megyei mosava (cionista nyári tábor) létszáma ennek kétszerese – állítja. Több hachsara is létesülne a tábor területén – írja. Az információk valóságértékének bizonytalan voltát jól mutatja, hogy a tábor és a Magyar Cionista Szövetség vezetőiként a Betár, azaz a szövetségből már 1935-ben kiszorított jobboldali cionista szervezet ve-

### A héber gimnázium a harmincas években

zetőinek nevét adja meg. Ráadásul – írja – a táborozáson a „Rozs Betar” (helyesen „Ros Betar”, azaz a Betar nemzetközi vezetője) kiküldöttje a bolsevistákkal találkozik. Ez a Betar erőteljesen jobboldali ideológiai alapállása és politikai orientációja miatt képtelen állítás, és csak valamiféle ideológiákon átvélő „zsidó összesküvés” feltételezése alapján állítható.

A jelentés vége pedig teljesen a kor szélsőjobboldali frazeológiájának lenyomata: „Azt, hogy ennek az egyébként nehezen ellenőrizhető összejegyzetnek, miután a zsidók csak egymás között érintkeznek, államrendészeti szempontból milyen káros következményei lehetnek, nézetem szerint részletesen nem is szükséges indokolni, mert elég rámutatni az 1919-es időkre, mely bizonyította, hogy a zsidóság faji adottságánál fogva minden államellenes cselekmény elkövetésére hajlamos, erre pedig különösen most, a rendkívüli viszonyok és intézkedések következtében elég alkalmat találnak. Javasolta a hachsarak betiltását is. A főispán a jelentést felterjesztette a belügyminiszternek.

A Magyar Cionista Szövetség helyi szervezeteit a belügyminiszter 1940. július 11-én feloszlatta (143.700/1940.VII.a.B.M.). 1944. március 19-e után a helyzet rosszabbodott. Április 6-án Baky László államtitkár – a belügyminiszter nevében – valamennyi

törvényhatóság első tisztviselőjéhez és a kárpátaljai közigazgatási kirendeltség vezetőjéhez írott rendeletében (167.089/1944./VII.b.) feloszlatta a cionista szövetséget, a kötelekeibe tartozó összes fiókegyesületet „valamint bármely néven működő” cionista szervezetet.

Ettől kezdve Kárpátalja zsidóságának a sorsa olyanok kezébe került, akik – hasonlóan más, kelet-közép-európai országokhoz – a helyi zsidók kitelepítésében, majd megsemmisítésében látták a „zsidókérdés végleges megoldását”. A kárpátaljai zsidóság nagy korszaka ezzel véget ért, demográfiaiilag már sohasem tudott talpra állni.<sup>4</sup>

Ugyanakkor – bár két nagyvárosról beszélhetünk leginkább – az itteni modernizáció, mely az etnikai/vallási/népi kereteken belül és nem annak ellenére ment végbe, más korszakok és más régiók zsidósága számára is vonzó és követendő példa lehet. Ez még akkor is így van, ha tudjuk, hogy mindez számos sajtóosan helyi társadalomtörténeti és kulturális jelenség következménye volt. (Ilyen volt a tradicionális zsidó kultúra ismerete – még az attól elszakadók esetében is). Mindenesetre a korral, annak tudományos-technikai eredményeivel való haladás, az arra való folyamatos figyelem nem a zsidóság elhagyása és megtagadása árán valósult meg.

### Jegyzetek

- 1 Stark Tamás: Holokauszt Kárpátalján. In: Kárpátalja 1919-2009. Történelem, politika, kultúra. Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. Budapest. 2010. 184-194.
- 2 <http://www.historia.hu/archivum/2004/040203haraszti.htm>
- 3 Hava Eichler: Cionut ve Noar Be-Hungarija ben ste milhamot haolam. Ramat Gan, 1982. PHD Thesis. pp.160-214.
- 4 1948-ban (a szovjet hatóságok közlése szerint) négyezer zsidó élt Kárpátalján, ez a szám 1959-re (ekkor volt a háború utáni első népszámlálás) a belső, zsidó emigráció miatt is a háromszorosára nőtt. 1989-ben 2600 fő vallotta magát zsidónak, Munkácson kb. 600 ember élt (a város teljes lakossága 85 ezer fő volt), aminél magasabb lehetett a valódi létszám. In: Rékai Miklós: A munkácsi zsidók „terített asztala”. Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 24.



# Hersi bácsi meséi

**Vider Ernő, Munkácson használatos becenevén Hersi bácsi. 89 éves, már alig lát, de lépést tart a világgal: a jiddis dalokra, a héderben tanult imákra éppúgy emlékszik, mint cseh nyelvű tanulmányaira, a cionista mozgalomra, vagy a szibériai lágerévre. De Dominique Strauss-Kahn szex-botrányát is figyelemmel kíséri.**

**– Meséljen valamit a felmenőiről!**

– Magyar anyanyelvű családban születtem, 1923-ban. Édesapám tiszt volt a monarchia hadseregében, 1916-ban a Piavénál harcolt. Jiddisül a héderben tanultam meg, ahová négyéves koromtól jártam. Munkácson, azokban az utcákban, ahol a zsidók voltak többségben, szinte minden keresztény beszélt jiddisül. Ők jöttek elvégezni a szombati teendőket. Tizenhét nagy zsinagóga volt a városban, de azon kívül szinte minden utcában volt egy kis stibelech (imaház), ahol volt Tóra is. Ide beszaladtak az emberek reggel hatkor, munka előtt imádkozni. A Masaryk-érában magyarok és zsidók között nem volt feszültség. Akkor nagyon jó volt. A munkácsi héber gimnázium is 1923-ban épült. Az egyetlen volt egész Kárpátalján és Felvidéken. A csehek alatt mindent szabad volt, amit nem tiltott a törvény. Akkor szépen fejlődött Kárpátalja. Csak sajnos nagyon rövid ideig voltak itt.

**– Milyen iskolába járt?**

– Cseh iskolába jártam, 1938-ban fejeztem be a négy polgárit, még Csehszlovákiában. 1938 novemberében már itt voltak a magyar felszaba-



dítók. Már ki hogy nevezi őket. 1940-ben érettségiztem, de a magyar uralom alatt továbbtanulni nem tudtam, munkát nem kaptam. Viszont még a csehszlovák demokrácia idején láttuk az akkori idők szovjet filmjeit: a Cirkuszt, a Vidám gyerekeket, a Csapajevet. Ebből azt láttuk, hogy a Szovjetunióban minden szép és jó. Ha odamegyünk, tanulhatunk, dolgozhatunk. Három cimborámmal megbeszéltem, hogy átszökünk a határon. Át is szöktünk, mindjárt le is fogtak bennünket, egyik városból a másikba vittek, végül Vorosilovgrádban az NKVD elítélt három évre. Mert hogy nekünk a szülőföldünkön kellett volna harcolni a kommunizmusért. Ezután két hétig utaztunk Szibériába a Pecsora folyóig. Ott építettük aztán a vasutat a vorkutai szénbányáig. Télen jó volt. Hiába volt ötven fok mínusz, mi jól fel voltunk öltözve és mozogtunk. Tíz-tizen-

két órát dolgoztunk naponta. Nyáron rosszabb volt, a rengeteg szúnyog és muslica belerepült a szánkba, az orrunkba, a fülünkbe.

**– Hallották a lágerben, hogy mi történik a világban?**

– Semmit nem tudtunk. Nem foglalkoztunk vele, mert a vasutat kellett építeni. 1943-ban letelt a büntetésem, de „további döntésig” meghosszabbították. 1945 nyarán már jöttek újságok, onnan tudtuk, hogy megnyertük a háborút. 1946 decemberében jöttem haza, épp szenteste volt.

**– Mit talált idehaza?**

– Senkit és semmit. Apu, anyu Auschwitzban elpusztult, a négy fivéremről nem tudtam semmit. Egy unokatestvéremet találtam itthon, Kahán Janit, aki már a csehszlovák időben kommunista volt, a spanyol polgárháborúban is harcolt. Ő akkor császár volt, mint régi kommunista. Elhelyezett engem rakodómunkásnak a vasútállomáson, de mivel a lágerben jól megtanultam oroszul, hamarosan adminisztrátor lettem.

**– 1945 után maradt valami a zsidó intézményekből?**

– Iskolát, templomot, mindent elvettek. 1948-ig maradt meg a sil (zsinagóga). Mi azért nagyünnepen összegyöttünk sutyiban, hol az egyik, hol a másik lakásban. A KGB tudott róla, de szemet hunyt fölötte, mert csak leimádkoztunk és mentünk szét.

**– Rabbi nem volt '45 után?**

– Nem jött vissza egy sem. A Lebovics apja lett a rabbi, mert ő jól tudott imádkozni. Volt még mohél is, akit csak 1949-ben ültettek le valutarejtegetésért. De aztán kiszabadult és még '56-ban a fiam brit miláját is ő csinálta.

**– A háború után még beszéltek jiddisül?**

– Nem sokan. Ma már nem talál tíz embert, aki jiddisül tud. Magyarul meg négyen beszélünk a munkácsi zsidók között. És én vagyok az egyetlen zsidó, aki Munkácson született. Van még néhány ember, aki a környéken született, ők is munkácsinak számítanak. De a többiek már mind Ukrajnából, Beloruszból jöttek. A moszkvai olimpia előtti években sokan elmentek. Elengedték a zsidókat, mert az olimpia idején nem akartak feszültséget. Az én fiam '81-ben ment ki Kanadába. De a Brezsnyev-korszak nem is volt olyan rossz. Gazdaságilag. Az emberek dolgoztak, meg lehetett jól élni. De vallásilag nem változott semmi, minden tiltva volt. Viszont én már 1968-ban kiutazhattam Kanadába a testvéreimhez.

**– Zsidóként hogy érzi magát Munkácson?**

– Jól. Nincs problémám. Itt a házban mindenki megadja nekem a tiszteletet, mert hogy én vagyok a legidősebb. De van itt egy sváb is, akinek a két fia München mellett dolgozik. Sokfélék vagyunk, nincs bajunk egymással. Itt nem úgy van, mint Magyarországon, ahol nagy az antiszemitizmus. Meg most itt van ez a cigánykérdés is maguknál. Itt ez sem olyan nagy probléma. Itt a cigányok legnagyobb része dolgozik. Persze azokat a munkákat végzik, amit szoktak, fémet gyűjtenek, hulladékot. De a temetőben is csak cigányok dolgoznak. A Petrovai Laci a mindenes a temetőben, akármelyik héber sírfeliratot el tudja olvasni, még azt is észreveszi, ha az egyik hibás.

**– Hány zsidó van itt most Munkácson?**

– Szerintem valódi zsidó nincs itt több ötvennél, de a nem zsidó családtagokat is segélyezik, mint amilyen az én feleségem. Most mindenki zsidó akar lenni, mert a zsidókat támogatják. Május 9-én pedig, a győzelem napján felvonulunk, zsidó háborús veteránok.

**– De hát ön nem katona volt ekkor, hanem politikai fogoly!**

– De a vasútépítésen a szovjet győzelmet segítettem és ezt ma elismerik.

**Deák Andrea, Gadó János**

# Két zsinagóga – 280 embernek

**A hajdan tizennégyezer fős munkácsi zsidó közösség ma 280 főt számlál – nem zsidó, félzsidó családtagokkal együtt.**

– 1946-ban még kétezren voltunk – meséli Lebovics Ábrahám hitközségi elnök, aki épp ebben az esztendőben született, Auschwitzból visszatért szülők gyermekeként, egy közeli faluban és hétéves kora óta él Munkácson.

– Még az én iskolámban a gyerekek negyede zsidó volt.

– Magyar iskolába járt?

– Nem, orosz iskolába. A helyieket kerültük azután, ami 1944-ben történt. Az oroszokkal jobban kijöttünk, mert ők 45 után kerültek ide, és ők is idegennek érezték magukat. A zsidók többsége ekkor orosz iskolába járt.

De ezek a zsidók már mások voltak. A túlélők jelentős része – miután hazatérve látta, hogy alig maradt élő rokona – távozott, amíg tudott. A város zsidó értelmisége eltűnt. A magyar elitet pedig az 1945 után berendezkedő szovjet hatalom hurcolta a Gulágra. (A város egyik parkjában álló emlékművük 197 elpusztult áldozat nevét tartalmazza.)

Munkács így 1945 után értelmiség nélkül maradt. A hiányzó orvosok, tanárok, mérnökök – és persze az új adminisztráció – a távolabbi szovjet területekről érkezett. Köztük sok volt a zsidó, akik kietlen szovjet lakóhelyüket szívesen cserélték föl erre a frissen elfoglalt vidékre, ahol még érezni lehetett az európai levegőt.

Ám ezek a szovjet rendszerben velkedett zsidók már nem nagyon vállalták identitásukat. Magánbeszélgetésekben esetleg, de a közösséghez nem közeledtek, egészen 1989-ig.

A város számos zsinagógája közül 1956-ig az egyikben még lehetett imádkozni. Akkor a rendőrség azt is

bezárta, s így a zsidó intézményrendszer utolsó darabját is fölszámolták.

1944 előtt Munkács nem zsidó lakosságának egy része is beszélt jiddisül („zsidóul” – ahogy akkoriban mondták), főként a ruszinok, akik gyakran vállaltak munkát a zsidóknál. 1956-ban a zsidók a nyilvános tereken már oroszul kommunikáltak. A közösség épületében a feliratok ma is orosz nyelvűek és ez a többség anyanyelve is.

Lebovics Ábrahám beszél magyarul, de kicsit régiesen, töredezetten. Feleségéhez is magyarul szól (előttem legalábbis), de a többiekkel oroszul társalog. A mosolygós, barátságos, de kissé megviseltnek látszó ember gyakorlott nyilatkozó: a munkácsi zsidók legendája az utóbbi időben szépen terjed, gyakran jönnek ide újságírók. Legutóbb épp a német 3SAT televízió stábja forgatott itt.

A főteret elvélve hallok magyar beszédet, magyar feliratot sem látok, de ha valakit megszólítok, előfordul, hogy magyarul válaszol. Mihail Labos polgármester-helyettestel, magyar neve ellenére, oroszul beszélgetünk. A Mazsike nyári kulturális fesztiválja programjának részleteit tárgyaljuk meg vele, s ő legnagyobb készséggel és udvariassággal fogadja a javaslatokat. Biztosít arról, hogy Zoltan Zoltanovics (ahogy Lengyel Zoltán polgármestert nevezik) a maga részéről szintén támogatja a rendezvényt. Kisétálunk vele a főtérre, ahol megmutatja, melyik lenne alkalmas hely a szabadtéri koncert számára.

Mihail Labos szerint a lakosság nyolc százaléka orosz, a magyarok aránya ennél valamivel kisebb. Kárpátján itt a legmagasabb a cigányok aránya. Politikailag korrekt stílusban beszél beilleszkedésük gondjairól, amelyek hasonlóak, mint nálunk: nehezen birkóznak a tanulással, sok a segé-

lyen élő. Viszont ők végzik a városban a legrosszabbul fizetett munkákat: ők az utcseprők, takarítók. A feszültségek mégsem olyan nagyok: Munkács lakossága etnikailag kevert, sokféle ellentétet kell elsimítani, s ezek közt a cigányok ügye nem a legfontosabb. Így a témát nem is terheli meg annyira a politika.

Az egyik feszültségforrás például a városháza előtt álló obligát szovjet hősi emlékmű, melyet itt elesett katonák sírjai vesznek körül. Néhány éve felmerült, hogy az egészet át kéne helyezni a köztemetőbe. Ám ez nemcsak az itt élő oroszokat bántaná. Az alpolgármester felidézi a pár évvel korábbi észtországi botrányt: a tallinni szovjet emlékmű át-helyezése után utcai inzultusokig fajult a feszültség észték és oroszok között. A hősi emlékmű tehát marad.

A főtéren álló Lenin-szobrot viszont már elvitték, helyén most a szláv írásbeliséget megteremtő két legendás szerzetes, Cirill és Metód emlékműve áll. Hogy mi közük van Kárpátaljához? A Lenin-szobor helyén támadt úrt valami hasonlóan egyetemes üzenettel kellett kitölteni, s oroszok, ukránok, ruszinok számára ez volt a közös nevező. A szobor fölött ukrán zászló lobog.

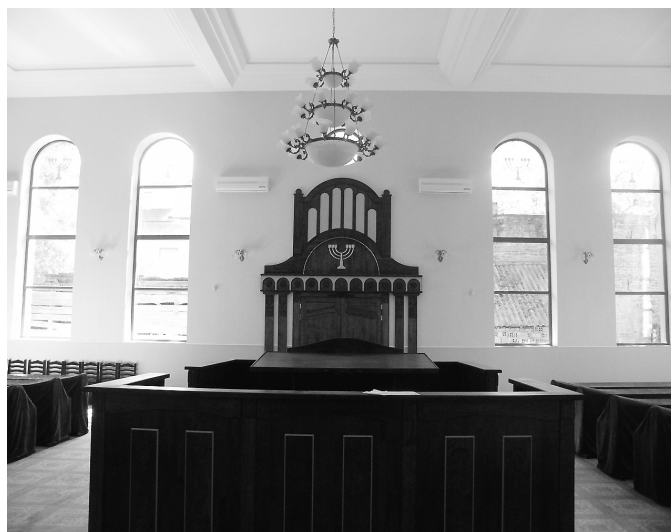
A sztálini terror 197 magyar áldozatának a Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetsége állított emlékművet a város egyik kisebb terén.

Arra pedig, hogy a város lakosságának felét 1944-ben Auschwitzba hurcolták, egy 50x75 cm-es tábla emlékeztet, a hajdani zsidó utca bejáratánál, ahol akkor a gettó kapuja állt. Ezt a zsidó közösség állíttatta. A sötét-szürke emléktáblát kicsit nehéz észrevenni, mert sok körülötte a színes reklám. (Felavatásán közreműködött a Goldmark-kórus, és a Mazsihisz is képviseltette magát.)

Az új zsidó temetőben álló Holokauszt-emlékmű nagyobb, impozánsabb. A megemlékezéseket is itt tartják. De ebben a temetőben áll Spira rabbi sírja is, és a fölé emelt ohelt is sokan látogatják. Imádkoznak itt és el-

## A felújított zsinagóga belülről

### Lebovics Ábrahám a zsinagógában



helyeznek egy kvitlit (kívánságot tartalmazó cédulát).

A zsidó közösség intézményeit a városközpontban találjuk: konyha és étkező, zsinagóga, irodák és egy nagy, üresen álló épületrész. Ezek egy részét 1996-ban visszakapta az 1989-ben újjáalakult közösség, más részét a New Yorkból rendszeresen idelátogató munkácsi rebe vásárolta meg és újjátta föl. Köztük a saját szülőházát is, amelyet zsinagógának rendezett be. Itt, dicséretes módon, minden nap összejön az imához szükséges tíz férfi.

Aki ugyanis imádkozik, reggelit kap. Ingyen ebéd negyven rászorulónak jár a Joint által fenntartott konyhán, ahol az ebédlőben Spira rabbi, valamit a mostani rebe arcképe látható.

A szovjet rendszerben szocializálódott munkácsi zsidók nemigen értik, miért kéne fizetniük az ebédért, pénteki vacsoráért, pészachi borért, maceszért.

– Hát nem ingyen van a macesz? –idézi föl méltatlankodó kérdésüket Lebovics úr.

– A fiatalok is így gondolkodnak?

– Fiatalok itt nincsenek, elmentek Izraelbe, Amerikába, Kanadába.

A nagy zsinagógát is visszakapta a közösség – alig három éve, mert a hadsereg vonakodott kiüríteni itt berendezett raktárát. Miután a közösség birtokába került, a munkácsi rebe pazarul felújította az épületet.

– Minek még egy ekkora zsinagóga 280 nem túl vallásos embernek?

– A rebe megmutatja, hogy Munkácson volt zsidóság és lesz is. Már többször járt itt a híveivel. Legutóbb áprilisban volt itt nyolcvan emberrel és a helyi zsidókkal együtt imádkoztak. Együtt voltak vagy kétszázan.

Legközelebb júniusban várható a rebe, aki egy rokona bár micvóját tartja majd itt, minden bizonnyal fényes külsőségek közepette. A hagyomány kötelez: a harmincas években, Spira rabbi lányának esküvőjén több ezres tömeg vett részt, s a hatalmas esküvői menet, lovas bandériummal az élen, a zsidó utcán felállított diadalkapun haladt át. (Az akkor készült filmfelvételek ma láthatók az Interneten.)

A költséges beruházásokat és rendezvényeket egy Alex Roth nevű, Kárpátalján született, New Yorkban élő zsidó segítségével fedezi a rebe. Roth úr a város legelegánsabb, négycsillagos szállodája. Ez volt az első, igényesen felújított épület a főtéren, s az ezt követő felújítások ezt tekintették mintának.

**Gadó János**

BERNICZKY ÉVA

## En passant

**Ó** m é d i n é l evett utoljára jóízűen spenótot, aztán a folytatásban velük együtt veszett el az étvágya. Amíg Pénzeséket a szomszédjukból el nem hurcolták a Moskovits-téglagyárba, Menyétke hozzájuk járt köszölni. Az anyja késő este szabadult a szeszgyárból, csak hétvégén főzött. Ő meg délben is hazaugorhatott az irodából. Ómédi párját ritkító kóser konyhát vitt. Gyereke nem lévén, az utca népét etette. Annak fejében, hogy a környék lakói összehordták neki a főzéshez, sütéshez valókat, sajátos kifőzdejében mindig akadt valami finomság a hozzá betérők részére. A Cső utca valamennyi kölyke odavolt a spenótjáért, mert az öreg Médi edényében az is átminősült. Talán a zöldségekkel együtt vitte el a fazekakat, serpenyőket, tepsiket megmeríteni. Ki tudja, mindenesetre, mire főzeléke tányérra került, csoda történt a parajjal, annyi szent.

Nem volt okos dolog a spenót ízt felidéznie. A hirtelen rosszullettől összegörnyedt. Ha eszébe jutottak, ritkán úszta meg görcsök nélkül. Egész testében megszenvedte az emlékezést. Gyomra megállíthatatlanul felfelé préselte a savakat. A gyilkos koncentrációjú ocsmányság majd szétmarta a nyelőcsövét. Öklendezés után sem könnyebbült meg. Úgy bukott fel szájába a keserűség, mint mohón evő csecsemőből a fölösleg. Nem is értette, miért. Ha nincs ez a kínzó fölösleg, nem lett volna semmi baj, mert hiszen vége, megnyugodhat. Apjának köszönhetően megmenekült. Utólag se volt képes eldönteni, szerencsésnek, vagy inkább szerencsétlennek tartsa-e az apját. Leginkább haragudott rá, hogy mielőtt megtanította volna élni, cserbenhagyta.



Szálnalmas pechvogel, nem más. Azt sem érthette meg a nyomorult, hogy nem vele indult a szerelvény negyvennégy májusán az ismeretlenbe, mert csúfra megállt a szíve. Jóval korábban halt meg, mintsem élvezhette volna, hogy, elővigyázatosságának hála, megmenekült a biztos pusztulástól. Mit kezdetett ezek után az okafogyott halállal a lánya, aki életet örökölt? Nap mint nap kísértette a képtelen kérdés. Néha azzal hátrította el magától, hogy szervi okból lehetetlen utánajárnia. Azért, mert apja a lelkénél is gyengébb gyomrot hagyott rá. Ha a viszolygását legyűrte, azzal se ment sokra. Úgy érezte, hogy a pusztulást beelőzve, hamarabb meghalni, észbontóan bonyolult. Egyszerűen felfoghatatlan.

Hiába múltak az évek, ha éppen nem az emlékezete tartotta fogva, akkor a szervezete hibás működése árulkodott arról, hogy túlélése valótlan, hamis szabadság szüli körülötte a rendet. Minél mélyebbre furakodott az időben, az erőszakkal leválasztott ismerősök alakja annál élesebben rajzolódott ki. Csontjaik a föld alatt sem váltak láthatlanokká, emlékezetében foszforeszkáltak tovább. A jelen amnéziája alatt közelebből folytatódott a múlt. Bármennyire igyekezett, nem távolodhatott tőle. Mindinkább bűnösnek, felmenthetetlennek ítélte magát.

Az anyját annak az elátkozott évnek a telén veszítette el, amelyiknek a nyarán Pénzesék gázkamrában végezték. A látszatra békés történeteket ördögi fondorlatok igazgatták. Amióta a papa itt hagyta őket, a mama érthető okból veszedelmesen takarékoskodott, mondhatni, életveszélyesen. Azon az estén is. Még nem égett le teljesen a szén. Túl korán tolta be kályhájukon a sűbert. Tartson ki reggelig a meleg. Egyszerre bújtak a dunyha alá, meg-

halniuk azonban nem sikerült egyszerre. Még akkor is gyanútlanul élvezték a cserepekből ömlő forróságot, amikor a színtelen, szagtalan, jeltelen elmúlás már közelítette duplaágyukat. Az anyja hamar álomba szenderült, ő ellenben nyugtalanul fészkelődött mellette. Nehezen jött rá, mi okozhatja furcsa zavartságát. Addigra a fejét fokozatosan eluráló alattomos fájás elviselhetlenné görcsösödött. Azt hitte, a gyomrát rontotta el. Kenyér híján hagymás bagelt?? gőzöltek, majd sütöttek aznap este. Ne kapkodd be, fiacskám, olyan forrón azt a beigelt??, nyomta meg anyja jellegzetes hanghordozásával a szó elejét. Kiállhatatlan affektálásával fölöslegesen próbálta visszafogni, Menyétke rá se hederített, inkább tüntetve mohóbban evett. Frissen az igazi, vágott vissza, néhány óra múlva kőkeményre szárad, bubliki lesz belőle. Túlzott persze, az oroszok karikái sokkal kisebbek, ízletesebbek voltak. Az anyja ropogósakat sütött, belül puhákat, omlósakat és lényegesen nagyobbakat, azok könnyedén felcsúsztak egy gyerekkezén. Élvezte az ártatlan gonoszkodást, úgy gondolta, a bubliki leminősítés bőven kijár a fiacskámozásért, amely célzással szülője soha nem mulasztott el azon sajnálkozni, amiért mértéktartó fiú helyett egy ilyen mohó és telhetetlen lányt hozott erre a cudar világra.

Mindinkább iszonyodott a felidézett hagymaszagtól. Felfordította gyomrát anyja illóolajon átszüremlő szemrehányó hangja, túl forró az a beigel, ne edd. Mielőtt visszafordíthatatlanul rosszul lett, képzeletében feltűntek Pénzesék, és komótosan munkához láttak. Gondosan halmozták az óriáspereceket a mellére. Ráérősen építkeztek, akkurátusan tették a dolgukat, nőtön-nőtt az bublikistós, majdnem felért a mennyezetig. Biztosra vette, hogyha nem csúszik le azonnal az ágyról, összeroppan az elviselhetetlen súly alatt. Tápázkodni kezdett hát, és mint utóbb kiderült, az utolsó pillanatban kászálódott ki a bublikik alól. Kábultan rugaszkodott el az ágytól. Ki-mondhatatlanul nehezebbre esett az előrehaladás. Megszenvedett minden centiméterért. Ezúttal jól jött a szoba abnormalis zsúfoltsága, az, hogy eredménytelenül gyözködte a mamát, nem

BALLA D. KÁROLY

**menyegző**

*A kívánságok lassú nyákjain  
ereszkedik a jóslat mind alább,  
petéit rakja: gömbölyű halált –  
s hiteknék tépi védőburkait.*

*Körötte romlott kecs és ferde szín  
türemkedik a baldachinon át,  
a tüll remeg, ha rázza potrohát,  
mikor a ifjú párra rákacsint.*

*Hiába minden vágy és jókívánság,  
maga a kérés hozza meg a bajt.  
Az asztalfőn már ott trónol bánat*

*s az ősi bűnért küldöncöt szalajt,  
hogy érveit ne hagyja el az ég  
s kikeljenek majd mind a kis peték.*

**Rossz egészben**

*Hiába nyújtod lelked fel az égnek,  
tested hiába gyötröd át egy életen  
– akit imádnál, rád olvassa: érte nem  
volt érdemes kiontani a véred*

*elébed buzgón feltüremelő bérceken.  
Hát vessd homlokodról le az éket:*



*nem szégyen az, ha vágyaiban téved,  
akit legyintett már a fenti végtelen.*

*Majd jönnek érted angyal helyett varjak,  
a csőrük lelkiismeretként váj beléd,  
hiába mondd, kínban volt részed elég*

*– hogy élvezd is, ők effélét akarnak.  
Ne szánd magad hát újabb áldozatra,  
mert rossz egészben minden rész is gyatra.*

**Főcím után**

*A homlokodra (volt már fényesebb)  
kiül a bamba jóslat. Sorsnak hála,  
hogy elkerül a kények kéjhalála  
– a mámor-hinta nem forog veled.*

*Csak fojtott vágy és lomha kényszerek  
– lám, ennyi lett a kínálatod mára.  
Sóváran nézel mások homlokára  
és józan elméd halkán elmereng,*

*hogy mért maradtál le a révületről  
s kaptál-e bármit méltatlan cserébe  
– hiába kérnéd bárkitől is számon.*

*A hit, akár egy részeg bábu, feldől –  
és nem tudatja senki azt, hogy vége,  
mert főcím után elszakadt az álom.*

vált meg a papa keze alól kikerült bútor darabok egyikétől sem. Egyik komódról a másikra zuhant, tálalóról kistálalóra, almáriumról szekreterre. A családi ereklyék támogatásával is bájosan lépegetett az ajtó felé. Soha nem szédült ennyire borzalmasan, de nem adhatta fel, muszáj volt kimennie. Nem rondíthatta össze a szobát, nem hanyatott ide. Csak időben kijusson, legalább a konyháig. Nem emlékezett, mikor – örökkévalóságnak tűnt, amíg odaért – és hogyan nyomta le a kilincset. Azt sem érzékelte, mikor zuhant ki, hogyan került a jéghideg konyhakőre és meddig feküdt arccal a hányadékában.

Eszmélése után se igen bírt mozogni, a kis Pálju vonszolta, húzta ki görcsbemerevedett testét a konyhából a szabadba. Segíteni szeretett volna

neki, tagjai azonban nem engedelmesskedtek. Újabb rövidebb kihagyás után a fénylő arcú cigánygyerek és a megszöven fagyos éjszaka hajolt fölé. Érdekes, nem talált különbséget a magasan villogó csillagok és megmentőjének szeme világa között. Minél inkább átjárta mellét a jeges lég, annál nyilvánvalóbbá vált előtte az egymásraltaltság tökélye. Csillag, fiú és halálraítelt között. Ez a felismerés és a lelkét átjáró vácogás bőségesen elegendőnek bizonyult számára akkor a világból. Csak jóval később merült fel benne, ugyan, mit keresetett náluk késő este a sötétben a kis Pálju. Soha nem zárták kulcsra a konyhaajtót. A kert felől bárki bejöhett hozzájuk. Némi élelmen kívül úgysem talált volna mást.

A mamát hiába vonszolta ki, rajta nem segített a téli éjszaka sem. Pedig a

csenevész fiú alaposan megkínlódott a sajátjánál majd háromszor súlyosabb testtel. Némi büszkeséggel fektette az eszméletlen asszonyt eszmélő lánya mellé, mintha levadászta volna őket. Sokáig nem gyönyörködött trófeáiban, annyira bárgyú nem volt szegény. Hamar leszáradt arcáról a vigyor, megértette, nincs minek örülnie. Utóbb kihúzott zsákmányának merevsége nem engedett fel, szeme csukva maradt, a szája időtlenül megnyílt, bár arcának rózsaszínje elsöre megtévesztette. Pálju ilyen közelségből soha nem látott bele holt ember szájába. Kisvártatva ijedten vetődött a szemlátomást műmiaszerűvé tárgyiasuló asszonyra, hajlítgatta lehulló kezeit, döngötte a mellét, mint aki bebocsátást követel. A test azonban minden ügyködése ellenére vérszesen hült, végül már az udvar



összes hidege belőle áradt. A fiú kétségbeesetten tapasztalta, hogy a jelek szerint két élet nem váltható ki néhány csontszáraz pereccel. Isten bizony, semmi többet nem lopott el, hajtogatta sírással küszködve. Szemében rettenettel óbégatott, mintha büntetéseként szállt volna el az öregasszony megnyílt száján keresztül a lélek. Isten bizony, esküdözött, vékony kezeit a magasba emelte. Bizonyosságul mutatta fel a karjaira fűzött bagelkarikákat, és valóban, mint félbevágott bilincs két gyűrűje, ott lötyögött rajtuk egy-egy. Menyétke kábán bámulta. Valamiért határozott kényszert érzett, hogy fel-fűzzön melljük párat szép szorosan egymás után, akkor egészen úgy mutatna, mint a városban az utcai árusok kínálta bublikifüzér.

A világért se hagyta volna abba a sívítózást, jajveszékelést. Az alatt az idő alatt se csendesedett el, miközben a házban fellelhető valamennyi takarót rájuk dobálta. Furcsa volt olyasvalakinek az összeomlását látni, akinek eddig a Cső utca biztos menedéket jelentett. Senki sem ismerte felmenőit, nem is igen firtatták, ki fia, ki borja a kis Pálju, honnan indul napi rendszerességgel szíveket lágyítani. Senkit sem érdekelt. Talán azért muzsikálhatta össze kezében két bottal erőfeszítés nélkül a betevőjét, mert a semmiből keveredett elő. Régebben Pénzeséknél kikerült a kosztja, amióta a megboldogult Ómédi nem pártfogolta, beérte almával, darab kenyérrel. Az utcabeliek adakozó gyámolítását jól bevett virtuóz mozdulatokkal hálálta meg. Egyik bot megtette vonónak, a másik hegedűnek, húzta rajta önfeledten. Senkinek sem volt kétsége afelől, hogy ha valódi hangszer kerülne a kezébe, azonnal megszólaltatná. Emlékeikben a kis Pálju mindig is Stradivárin játszott. Aki egyszer látta muzsikálás közben az arcát, sosem felejtette. Angyali kedvességgel énekelt, megfellelhetetlen virágnyelven adta elő a boldogtalanságát, azt hogy:

Ovke jáve jájo sánye  
lesá csá vono há  
idzes kolu  
ná gitáru  
fájduli, fájduli fáj  
.....fájduli, fájduli fáj...

Amikor már nem bírta elviselni az udvart betöltő éneklő jajveszékelést, maradék erejét összeszedve odaevickélt megmentőjéhez. Előbb-utóbb mindenki kerül kínos helyzetbe, és kivételesen szerencsés az, akinek van kit az emlékezetéből behelyettesítenie ilyenkor, akitől elleshette a közeledés technikáját. Mert közeledni irgalmatlanul mace-rás. Menyétke, ahogyan annakidején Pénzes néni, érzékenyülten törölgette a sötét bőrű fiúcska maszatos arcát, orrát. Zavarában cérnalelkű vénséggé kuporodott. Megkínzott állapotában olyan nagyon nem esett nehezére az öregedés. Akadozva, keservesen vette a levegőt, pedig addigra minimálisra csökkent a belélegzett szén-monoxid a vérében. A szégyenletes meghatottság alakította mozdulatait, bármennyire is szabadult volna tőle, nem tehetett másképpen. Akár ólomgolyókon, úgy függött lenyelhetetlenül súlyos könnycseppjein, lógott, himbálózott rajtuk, mint vénasszonyból újjászülető. Mit sem törődött azzal, hogy hálóinge alját használja zsebkendőnek. Valamiért nem számított, mit miként használ. Biztos lehetett abban, hogy emlékezetében Pálju ábrázatát úgyis angyali ragyogás mosdatja majd tisztára. Szomorú, de nem történt annál több, amitől távolodnia sosem sikerült. A Cső utca végén az angyal nem fehéren világított, nem csinos szárnyakon repdeső puttó volt, hanem kreol és vézna, szénfekete fürtjei alatt taknya-nyála egybefolyt. Éneke kiemelte a szurtosságból és a gyámoltalanságból, antivégasként lebegett Menyétke feje fölött végérvényesen bizonyossá téve a nyilvánvalót, hogy a lélekvesztés ridegebb és körülrajzolhatóbb a téli éjszakánál.

A temetés utáni héten aztán levitte a pincéjükbe, hadd válogasson a legszebb almák közül. Megdicsőülten feszített mögötte a kis Pálju, úgy követte. Nyáron eddig is kapott a hulló almából, de ilyen megtiszteltetés soha nem érte. Oda engedték le, ahová eddig senki idegen nem nyert bebocsátást. A kert mélységében és szélében is folytatódott a ház alatt. Hideg kőfalakkal körbekerített részletét csak az láthatta, aki lebortorkálhatott a rosszul megvilágított egyenetlen, hosszú lépcsősoron a tágas helyiségbe. Menyétke azt gondolta, anyja halála után

még inkább vigyáz majd arra, hogy a bámészkodókat távol tartsa. A hegy alatt húzódó pince hűvöse éberré tette a belépőt. Ki itt belépett, annak a bőre is vette a neszeket. Orra megnyúlt, feszülten figyelt, cimpái remegtek, ahogyan a vadászó ragadozóké. A történetek után azonban nem hihette azt, hogy egyedül neki van titka, és azt nem oszthatja meg senkivel.

Mindezek ellenére úgy járt be dolgozni az irodába, ahogyan annak előtte. Az élete hasonlított a munkájához, tévedhetetlenséget követelt tőle. Holott sejtette, nem lesz jó vége. Kínosan pontos és precíz senki sem lehet büntetlenül. Alig maradt belőle valami emberforma, karcsúbbra fogyott a karcsúnál. Arra azért vigyázott, hogy a soványnál ne tűnjék soványabbnak. A beilleszkedés, a láthatatlanná válás mozgatta napjait, ahogyan sokakét körülötte. Nem kilógni, különösképp nem feltűnni, biztonsággal helyben maradni, nem lépni veszélyes mezőre. Csodálkozott, milyen könnyen boldogul, mintha a besimulás tudományát zsigereiben hordozta volna. Genetikailag hurcolta tovább apja elővigyázatosságát, aki jó előre kikeresztelkedett. A koravén bútorasztalos óvatosságból hasonult a többiekhez. Lánya jövőjét körülményesen előkészítette. Kikezdetlenül régi nevet adott neki a kereszttségben, jó híré katolikus iskolába íratta. Menyétke a ráosztott szerepben minden erejével igyekezett kivetni emlékezetéből azt, amit az apja idejében megsejtett. Megtagadta, amiről tudni sem akart. Különben elviszik. Követte papája menekülési útvonalát. Megértette, ez a módja annak, hogy biztonságos helyre igazolhasson. A Cső utcában megtanulta, amit ki nem mondtak, ha úgy akarják, nem derül ki. A városnak ezen a kivételes végén a gyanús származásokra diszkrét fátylat borítottak.

Az, hogy a kis Pálju megmentette az életét, észrevétlenül billentette ki biztonságos alapállásából. Óvatlanabbá tette. Mulatságosnak találta, hogy pont a szurtos kölyök adta vissza elveszett önbizalmát. Úgy érezte, utolsó esélyét nyerte meg, amellyel az elkövetkezőkben lényegesen nagyvonalúbban sáfárkodhat, mint ezidáig tette. A második vagy a harmadik életében miért

ne vihetne Páljun kívül le mást is a pincébe? Szinte kárörömmel szegte meg újra a fogadalmát, miszerint soha senkit nem enged közel rejtett és védett birodalmához. A lelke mélyén gyűlölte, mégsem szabadulhatott a kínos tervszerűségtől. Abban, hogy Kecsege esett a választása, sok volt a számítás. Nem véletlenül engedte közel magához. A szódavizes férfit odartartozónak ítélte. Miért védte volna szentélyét attól, aki amúgy is oda illett? Hol másutt lett volna helye a szikvízzel házalónak, mint egy pincét keresztül szelő patak közelében? Nem kockáztatott nagyot, a házuk alatt folyó jéghideg víz frissen tartotta a legromlandóbb életeket is. Azontúl Kecsege pakolta a pincét átvágó mederbe szikvízzel töltött szifonos üvegeit. Hozzájuk szombatonként hozta a szokott mennyiséget. Lekapta kis szekéréről a palackokat és méreates léptekkel szaladt velük le a girbegurba lépcsőfokokon, hogy minél hamarabb hűvösbe mentse a szállítmányát.

A föld felett keveset voltak együtt. A napvilágon szinte semmit nem tudott Kecsegeről. Kivéve azt, hogy, ha akarná, egymás után nyerhetné meg a sakkbajnokságokat a városban. Rendszeresen az utolsó végzetes lépés előtt adta el biztos győzelmét valamelyik orosz versenyzőtársának. Megvásárolt veresége egyáltalán nem égette a nimbuszát, mert ellenfelei egytől egyig kiválóan játszottak. Ő azonban náluk is jobb volt. Amikor a következő lépésben mattot adhatott volna, meglepően cselekedett. A legkritikusabb pillanatban váratlanul két kockával előre tolt a gyalogját, szándékosan kerülte ki ellenfele gyalogjának átlós ütését. Hagyta, hogy partnere levegye a parasztja mellé tolt felkínált figurát. Aztán, mint aki dolgát jól végezte, elégedetten gratulált a nyertesnek. Hosszú kecses ujjával elegánsan rendezte vissza helyükre a bábukat, ahogyan a szikvizes üvegeket a patak kövei között a pincében. Menyétke elbűvölten nézte a férfi kezét, hosszú, vékony, formás ujjait. A mozdulataiba szeretett bele, az érintésébe és az eszébe. E három lenyűgöző adottságának minden bizonnyal része lehetett abban, hogy miközben mindenkit elvittek, a sakkmesternek sikerült életben maradnia.



**Munkács, a főtér háta mögött**

Pedig a Cső utcában lakók mind azt beszéltek róla, hogy a nyúlánk szódavizes zsidó.

A kezét szerette leginkább. Kecsege néhány év elteltével is olyan áhítattal húzta végig Menyétke meztelenségén a tenyerét, mintha újra kívánta volna alkotni a nő testét. Igaz, nem volt nehéz dolga, ujjbögyei már könnyűszerrel eligazodtak a libabőr-térképen, a kiálló pihéken, a pince hűvösében valóságosnál formáltabbakká keményedett melleken. Igazi műalkotás vagy, Hölgymenyét. Miközben ajkával formált valamicskét még a mellbimbóján, ideleenn így nevezte, Hölgymenyét. Főlöszegőnek tartotta megkérdezni, vadászgőrényre vagy hermelinre gondol-e, mert da Vinci óta nem tesz fel ilyen rosszmájú kérdést nő a férfinak. A sakkmester cserébe belélátott, úgy ismerte évek óta elfojtott szorongásait, beteges vágyait, akár a sakk legbonyolultabb játszmáinak felállításait. Tulajdonképpen nem számított, melyik ragadozót juttatta eszébe. És éppen ezért tartoztak össze.

A vízcsobogás általában megnyugtatta. És az is, hogy nincs egyedül. Időnként bögrényi tejet vitt le a pincébe. Beletöltötte a kis kék tálkába. A tartalma mindig eltűnt, de a vele élő karcsú állattal villanásra sem találkozott, egyetlen egyszer sem. Csak vá-

gyott utána a szűk biztonságos járatokba. Amikor kényszerképzetéről mesélt, Kecsege figyelmesen meghallgatta, bólogatott, mintha mindaz, amit ez a megfélemlített nőstény mond, lépésről lépésre benne lenne a végső nagy játszmában.

A kis Pálju akkoriban már a savanyú szagú Csornij kocsmájában hegedült. Valódi hangszeren persze, mert közben megszerezte magának valahonnan azt a hegedűt, amelyiken születésétől játszott. Ugyanolyan virtuóz módon nyűtte ezt is, ahogyan a botjait egykor. Annyi különbséggel, hogy nem almával, darab kenyérral jutalmazták a játékát, hanem hitvány lőrével. Jóságú alja népség járt lerészegedni a Csornijba, a Cső utca elején. Ez lett a kis Pálju veszte, mert talán, ha az előkelőbb Paskovics kocsmában téphetne volna húrjait, akkor nem válik rövidesen alkoholistává, és nem viszi el a cirrózis tizennégy évesen.

Amikor Menyétkéhez eljutott a fiú halálhíre, nem sajnálkozott különösebben. Rég nem tartotta számon, hányadik halálhoz érkeztek ezen a hétvégén. Üresség előzte meg a hiányt. Gyász helyett ment le a pincébe, és semmi kedve nem volt feljönni. Szótlanul tejet öntött a tálkába. A víz változatlanul csörgedezett. Szombat volt éppen, amikor utána jött Kecsege hátsó veregetni. Ugyan már, Hölgymenyét, ne rinyálj. Közönséges en passant, így kilépni, olcsó kis drámai fogás, fájdulai fáj.

SHIRI ZSUZSA

# A nagy kárpátaljai barbecue

**A Pészach utáni első szombaton megtelik Izrael közepén a ben shemeni erdő – az egész világról itt gyülekeznek a Kárpátaljáról elszármazott zsidók és faszénen sütik a húst mindenütt.**



**A** beregszászi Lebovits Robi elmesélte, hogy először vagy 30 éve rendezték meg a találkozót. Évtizedes hagyomány ez, eleinte szájról szájra terjedt, de ma már a világhálón is szervezik. Pedig nem kell sok szervezés, a kárpátaljaiak jól tudják, hogy bárhol élnek is, ezen a szombaton itt találkozhatnak gyermekkori barátaikkal, ismerőseikkel. Jönnek is sok ezren minden évben.

Manapság már javarészt a háború utáni zsidó baby-boom gyermekei, az 1945 és 1950 között születettek töltik meg az erdőt. Néhány szülő is él még, pl. Schönberger Helén, aki 16 évesen került Auschwitzba, ahol hat hónapot töltött. Utána Ravensbrück, majd a barthi repülőgépgyár, végül egy halálmenet következett. A felszabadulás után Prága, Budapest útba ejtésével szeretett haza, remélve hogy négy testvére közül valakit megtalál. Szerencséje volt, 18 éves bátyja is túlélte, sőt apjának különösen nagy szerencséje volt, mert még 1942-ben lecsukták Vácon, mint kommunistát, bár azt sem tudta mi fán terem Marx Károly. A hosszú fegyházbüntetés miatt csak Szálasi

idején deportálták, így mire a lágerbe ért, már fel is szabadították.

A ma 86 éves ungvári Weinberger (született Schwartz) Viola néni egy év és két hónap Auschwitz után egyedül tért vissza 63 tagú családjából. Gyorsan munkába állt, hiszen szak-

mája szerint fodrász volt, egy év múlva férjhez ment egy munkaszolgálatból visszajött fiatalemberhez, s mire észbe kaptak már a Szovjetunióban találták magukat. Lezárták a határt, jöttek a gyerekek. 1973-ban hagyhatták abba a kommunizmus építését, s költözhetek Izraelbe. Minden évben eljön a találkozóra, ahol ma már a láger után született gyerekek nemzedéke sütik a barbecue-t buzgón.

A túlélők közül az okosabbak a háború után még időben nyugatra menekültek. Ám rengetegen reménykedtek, hogy ha várnak még egy keveset, visszatér valaki, akivel egymásba kapaszkodva könnyebb lesz az élet. Akik kicsit tovább reménykedtek a kelleténél, azok évtizedekre a Szovjetunió polgárai lettek. Sztálin és utódainak kényszerű alattvalói, ami a főként

szabadfoglalkozású középosztálybeli zsidóknak nem volt egyszerű kihívás, még ha zsidóságuk ekkortól többé-kevésbé meg is volt bocsájtva. Panaszkodnak ma is a szovjet idők viszonyaira, de mindez eltörpül a visszacsatolás után a magyarok által végrehajtott gettósításhoz, a bevagonírozásokhoz, majd a német légerekhez képest. Ők aztán igazán tudják értékelni a zsidó államban megtapasztalt szabadságot és demokráciát.

A nagy alija 1970 és 1980 között zajlott, bár még a nyolcvanas években is csordogáltak Izraelbe a Kárpátok alól, akkoriban már inkább a vegyes párok és a tehetősök, akik nehezebben szánták rá magukat, hogy mindenüket hátrahagyva, új nyelven kezdenek új életet. Nem feltétlenül a cionizmus hajtotta őket: akik tudtak, inkább nyugatra mentek – már ha voltak rokonaik, akik befogadták őket. A munkácsi Guttmann Húgó New Yorkból, ha csak teheti, eljön a ben shemeni erdőbe szűkebb családjához. Weiss Andor Detroitból rándul át a Pészach utáni első szombatra, de vannak az erdőben Dél-Afrikától Ausztráliáig mindenholnan.

A szovjet időkben szerencsésnek számított, aki Magyarországra tudott



**Kárpátaljaiak a ben shemeni erdő közepén**

átköltözni. Ők legalább az anyanyelvüket használhatták az újrakezdéshez. A munkácsi Salamon Miklós házasság révén került Budapestre 1973-ban. De az egykor különösen népes nagyszőlősi, beregszászi, ungvári, munkácsi zsidóság háború utáni kicsiny maradéka döntő többségében Izraelben telepedett le, ahol a déli Beer Shevától az északi Nahariáig ma is útra kelnek az év e napján, hogy felidézzék a közös múltat vagy csak pletykázzanak egy jót az egykori iskolatársakkal. A magyarországi zsidók legszegényebb, legvallásosabb, s egykor legnagyobb csoportjának maradéka ma már szinte kivétel nélkül elmenekült szülőhelyéről. Gyermekük Izraelben igen sikeresen beilleszkedtek, ma már nekik is unokáik vannak.

Első látásra olyan ez a találkozó, mint minden izraeli erdő szombatán, talán csak a hatalmas zsúfoltság, meg a nagy jövés-menés a feltűnő. A férfiak a tűzzel foglalkoznak, inkább a nők a felelősek a kommunikációért, vadul szomszédolnak, ismerősök, rokonok izgalmas hálózata bontakozik ki a hússütő rostélyok körül. El-elkapnak egy-egy ismerőst, aztán egész csoportok kerekednek fel, mert megtudják, hogy egy régen látott ismerős az út túloldalán faszenezik, és így hömpölyög az erdő népe több órán át széles mosollyal az arcokon.

Minden évben hónapokon át készülődnek a többezres találkozóra. Mindenki autóval jön, a barátok, rokonok előőrsöt küldenek, akik jó korán parkolót foglalnak, mert a több száz autótól egy idő után alig lehet közlekedni. Pedig ide csak a szekulárisok jönnek, hiszen a találkozó szombatán van és ide csak autóval lehet eljutni. (Az ortodoxoknak külön meetingjük van, Szukkot idején, ugyanitt.) Furcsa világ ez, nagy a jókedv, minden, akár csak picit is vicces mondaton nagyokat nevetnek. Évente egyszer igazán otthon érzik magukat itt az erdő közepén. De a következő generáció már héber anyanyelvű, gyermekeik más honnan jött izraeliekkel házasodtak, s egy-két évtized múlva lezárul a kárpátjai saga, amelynek végállomása ez a nagy közös hússütés. Izraeliek, amerikaiak, ausztrálok, magyarok lesznek belőlük...

# „Lubickoltam a szeretetben és a gondoskodásban”

**Jávori Ferenc – Fegyva – Munkácson töltött gyermekéveiről**

**M**unkács. Hegyek alján, a Latorca partján fekvő város, amely már az őskorban lakott település volt – mondhatnánk föl iskolásan a leckét. Munkács olyan pezsgő, vidám életű kisváros lehetett 100-150 évvel ezelőtt, mint annyi hasonló, kereskedelmi és kulturális szempontból regionális jelentőségű központ Kőszegtől Zentán át Szászrégenig. Munkácsot a történelmi nevek – Báthoryak, Rákócziak – mellett a festőművész, Munkácsy Mihály, a színészek: Csontos Gyula és Uray Tivadar vagy a régész Lehoczky Tivadar tette híressé. És egy muzsikusként a hollandiától az Egyesült Államokig és Kanadáig tisztel és ünnepel a publikum: Jávori Ferenc, a Budapest Klezmer Band alapító-vezetője.

– Az 1910-es népszámlálás szerint Munkács lakosságának több mint negyven százaléka vallotta magát izraelita felekezetűnek. Benyomásod szerint az erős zsidó közösség, amely a holokausztban olyan súlyos veszteségeket szenvedett talpra állt-e a második világháború befejeztével? Tudatosítottad-e Benned a család zsidóságát?



– Az első benyomásom arról, hogy része vagyok a zsidó közösségnek, úgy emlékszem, négy-öt éves koromban ért. Az úgynevezett Zsidó utca elején (később Zrínyire változtatták a nevét), állt a fantasztikus szépségű

zsinagóga. A papám egy péntek este elvitt a templomba, ahol sok kalapos zsidó bácsival találkoztunk. Szinte mindenkit ismertem, szeretettel köszöntöttek. Nagy-nagy zsvaj volt, hiszen rengeteg hozzám hasonló gyereket hoztak el, de a felnőttek is jó hangosan beszélgettek. Egyszer csak el kellett csendesedni, rám is szólt a papám, csitt, imádkozunk. Éreztem, milyen jó dolog együtt lenni, milyen nagyszerű, hogy ilyen sokan vagyunk. 1949-50-ben jártunk el a templomba. Egy este hazajött a papám, és azt mondta jiddisül a mamámnak: képzeld, elveszik a zsinagógát. Már kezdődtek az antiszemita – „cionistának” – mondott szovjet orvosperek, azt beszéltek, hogy minden zsidót ki fognak telepíteni innen Kárpátaljáról is Birobidzsánba, az úgynevezett zsidó autonóm köztársaságba, a keleti határvidékre. A hírre hatalmas félelem és pánik keletkezett a zsidó családokban. Mindenki, ahol tudott, lázasan érdeklődött, apám is elment valahová kérdezősködni, mi lehet az igazság, mire készülünk? Mi egy háromemeletes bérházban laktunk, a szomszédunkban egy teljesen normális orosz család élt, Andrejevék, akikkel igen jó viszonyban voltunk. Azt mondták a mamámnak, ha maguknak tényleg el kell utazniuk, a gyerekeket nyugodtan hagyják csak itt, majd mi vigyázunk rájuk. Persze a mamám azt válaszolta, köszöni, de szó sem lehet róla.

– *Milyen nyelven beszéltek ott-hon?*

– Magyarul és jiddisül, oroszul csak akkor kezdem beszélni, amikor óvodába mentem. Két évig voltam óvodás és hét évesen kerültem iskolába. Apu akkor már elég rendszeresen beszélt oroszul, mert egy konfekció üzletben dolgozott, ahol muszáj volt megtanulnia. De anyu tulajdonképpen tőlem tanult meg oroszul, nem túl jól. A szüleim 1939-ben házasodtak össze. Apámat 1943-ban elvitték Kisvárdára munkaszolgálatra, onnan az orosz frontra a magyar hadsereggel. Amikor szétbombázták a német meg a magyar csapatokat, néhány munkácsi barátjával elindult haza. Kétezer kilométer távolságból gyalogoltak Munkács felé. Már Rahó környékén jártak, ami úgy másfélszáz kilométer-

re van Munkáctól, amikor utolérték az oroszokat, akik elfogták aput, meg a két barátját. Meglátták rajtuk a magyar jellegű ruhát, sutty, be egy pincébe, majd reggel állnak hadbíróság elé. Ez semmi jót nem ígért, mert az oroszok, akikkel persze nem tudtak beszélni, különben sem vacakoltak, akinek – feltételezésük szerint – valami köze lehetett a németekhez, azt két nap alatt halálra ítélték. Apámék csak ültek a pincében, már pirkadt. Az ablaknál két orosz tiszt beszélgetett. Az egyikén apám valami „zsidós” beütést érzett, elkezdte kocogtatni az ablakot és kérte: nyissák ki az ajtót, mert mondana valamit. A tiszt rendes volt, az őrral kinyitatta az ajtót, apám kiment és jiddisül szólt a tiszthez. Ő meg válaszolt jiddisül, mert Odesszából jött. Tisztázták a helyzetet, végül így menekült meg az apám. Anyám azonban három testvérevel megjárta Auschwitzot. A magyarok területük közül Kárpátaljáról indították az első transzportokat Auschwitz-Birkenaubába. Ők bekerültek az egyikbe, de csodák csodája, mind a négyen visszatértek. Kapaszkodtak egymásba, mindenhol egymásra vigyáztak, pedig pokoli volt, amit a magyar csendőrök műveltek. Néha még a németek csitították őket, mert annyira akartak megfelelni, olyan túlbuzgók voltak. Kegyetlenkedtek, ütöttek-verték öreget, gyereket, bárkit. Egyszer anyám testvére elfelejtette föltenni a sárga csillagot, úgy ment ki az utcára. No, az egyik csendőr a puskatussal úgy arcon vágta, hogy a sebhely még hosszú évek múltán is világosan látszott.

– *1946 februárjában születél.*

– Az első zsidó gyerek voltam Munkácson, aztán jöttek sorra a többi családnál is. Számomra máig megfelfejthetetlen, hogy tudták az életet ennyi borzalom után újra kezdeni. A szüleim azt hangoztatták, az élet megy tovább, a gyerekek taníttatása a fő cél. Azt mondhatom tehát, hogy gyönyörű szép gyerekkorom volt, lubickoltam a szeretetben és a gondoskodásban. Az anyám igazi jiddise mámeként nevelt bennünket a húgommal, és ott voltak a nagybácsik, a nagynénik, meg a sok unokatestvér is. Az volt a gyakorlat, hogy a nagy ün-

nepeket mindig más családtagnál ültük meg, az asztalnál sosem ültünk húsz-harmincnál kevesebben. Mi gyerekek hülyéskedtünk, vagy figyeltük, ahogy a szülők imádkoznak, mesélik a Mózes kivonulását Egyiptomból, és feltetszik a kérdéseket. Türelmetlenül vártuk a purimot, a pészachot, a sátoros ünnepet, mert tudtuk, akkor megint együtt lesz a család.

– *Mi lett a zsinagógával és hol találkozt az elvétele után a közösség?*

– Először raktár lett, aztán játék áruháza, ma meg bevásárlóközpont és a régi nagysága, szépsége felismerhetetlen. A munkácsi zsinagóga gyönyörű volt, hatalmas bűn, hogy elvették, mert egy zsinagóga kulturális tér, aminek összetartó ereje van. Helyette kibéreltek az előjárók két helyiséget és váltva használták őket péntekenként, nyilván okkal. Engem anyám hét éves koromban íratott be Spitzer bácsihoz a zeneiskolába. Minden zsidó mama azon volt, ha itt lehetőség, az ingyenes oktatás, tanuljon a gyerek zenét, akár tehetséges, akár nem.

– *Azt mondd, hogy Auschwitz máig szó volt, amit nem vagy alig említettek.*

– Nem beszéltek a szenvedésről, illetve mindig csak annyit, amennyit a korunknak megfelelőnek vélték, tízennégy-tizenöt éves korunkban már többet. Nem tanultak pszichológiát, de szívvel neveltek bennünket. Persze igaz, egy kisvárosban éltünk, minden sarkon lakott vagy dolgozott egy rokon. Ha kellett az embernek öt kopejka fagylaltra, mozijegyre, be lehetett menni egyik vagy másik bácsihoz. Teljesen egészséges módon nőttünk fel, hiába szóródtunk szét a világban – Amerikába, Izraelbe, Ausztráliába – negyven-ötven év múltán is érezzük a szoros kötelékeket. Én is elvittem a most huszonhárom éves Tomi fiamat, Amerikába, Izraelbe, Ausztráliába, tudja azt, hogy vannak unokatestvérei, rokonai, nincs egyedül a világban, és bármikor felülhet a repülőre. Elmentünk Floridába, hogy felköszöntsük a nyolcvanadik születésnapján az egyik nagynénimet, majdnem félszázán jöttünk össze a világ minden sarkából olyan meghitt hangulatban, mintha csak a Zrínyi utcában lennénk...

**Albert Mária**



# „Kisebbség és többség között”

A fenti címmel rendezett magyar-izraeli történészkonferenciát a Balassi Intézet, „a magyar és a zsidó/izraeli kulturális etnikai identitás tapasztalata” témakörében május 4-6-a között. Az alábbiakban az előadások rövid összefoglalója olvasható. A konferencia – melyet Navracsics Tibor miniszterelnökhelyettes, Pálkás József, az MTA elnöke, Hatos Pál, az Intézet főigazgatója és Aliza Bin Noun, Izrael budapesti nagykövete nyitott meg – szakmai kurátora Novák Attila történész, lapunk szerkesztője volt. A konferencia kísérőrendezvénye Ritter Doron fotóművész izraeli magyar vonatkozású helyszíneket bemutató fotókiállítása volt. Az alábbiakban a konferencia néhány előadását ismertetjük.

**Yuli Tamir**, izraeli politikus és nacionalizmus-teoretikus országának nemzeti narratíváját/narratíváit vizsgálta. Ez sokáig csak Izraelre fókuszált, s a zsidó diaszpóra csak annyiban volt érdekes számára, amennyiben az alija bázisaként került szóba. Ezen túl nem sokat törődött az Izraelen kívüli zsidósággal. Ez a szemlélet mostanra megváltozott, számos okból kifolyólag. Izrael hőkora véget ért, a multikulturalizmus divatba hozta „az idegen szép” felfogást, s a kollektíva helyett a kis csoport vagy az egyén került a középpontba. Mindeközben az arab világ az ellenkező utat járta be: az ottani közgondolkodásban a közösség az egyén és a kiscsoportok fölött áll – éppúgy, mint néhány nemzedékkel korábban Európában.

**Salat Levente** kolozsvári politológus a politikai közösség mibenlétét firatva kétezer éves áttekintést adott a fogalom különböző értelmezéseiről. Amiben a legtöbb tudós egyetértett – foglalta össze – az a következő: admi-

nisztratív, érzelmi, etnikai kötések teszik közösséggé a sokaságot, valamint a külső veszély elleni mobilizáció. Az erdélyi magyarsághoz eljutván úgy fogalmazott, hogy az országban „összebékíthetetlen nemzetpolitikai opciók” állítják szembe a magyarokat és a románokat. A nemzeti felfogás ugyanis csak nemzetállamokat ismer, s ezen az alapon a kisebbség számára elfogadhatatlan a másik nemzetállamba való beilleszkedés – csakúgy, mint a többségnek a nemzeti kisebbségek tudomásul vétele. Alternatív identitásokra lenne szükség, ezekre azonban egyik közösség sem vevő. Ami azonban jó hír: a román állam nem erőlteti a nemzeti diskurzust, s ezért e konfliktusokat gerjesztő téma ma nincs napirenden.

**Turán Tamás**, az ELTE és a jeruzsálemi Héber Egyetem oktatója a magyar és-zsidó sors-összehasonlításokat vizsgálta. Hasonlóság a két nép között a nagyjából tizenötmillió lélekszám, különbség, hogy míg a magyarok esetében az országnak van diaszpórája, addig a zsidók esetében „a diaszpórának van országa”.

A magyar kultúrában először a középkori krónikákban jelenik meg a bibliai összevetés: mint minden keresztény nép akkoriban, a magyar is az ószövetség népei között kereste a maga őseit, s ezt, egyebek közt, a bibliai Nimród királyban találta meg. A XIV. századi Képes Krónika pedig a magyar honfoglalást már az ősi föld visszaszerzéseként interpretálja, a Kánaánt elfoglaló zsidókkal vonva párhuzamot. (A párhuzam később Zrínyi művében, a Szigeti veszedelemben is felbukkan.) A kiválasztottság, s a pogánnyal vívott háborúk, mint súlyponti elemek, szintén ószövetségi mintákon alapulnak.

A reformáció idején sokasodnak az ószövetségi párhuzamok: a protestáns magyarokat sújtó csapásokra a prófé-

tai könyvekben, gyakran Jeremiás siralmaiban lelnek előképet. Kölcsey Himnuszának tragikus felütésű, bibliás hangvétele is innen eredeztethető.

**Bányai Viktória**, az ELTE Judaisztikai Kutatócsoportjának munkatársa a héber nyelv helyzetét, szerepét vizsgálta a XIX. századi Közép-Európában. Megállapítása szerint e téren elmentéses folyamatok zajlottak. Egyfelől a felvilágosodás, a zsidók „polgári megjavítása”, majd a magyarosodás a héber nyelv visszaszorulását hozta magával – amelyet amúgy is csak a rabbinikus műveltségű elit értett és használt igazán. Másfelől viszont a zsidó felvilágosodás, a Haszkala során kísérletet tettek a héber nyelv modernizálására és általános zsidó kommunikációs eszközként való bevezetésére. Mindez a német romantika hatását tükrözte, amely nyelv és nemzet között eltérhetetlen szálakat vélte látni. A héber korai modernizálói ugyanakkor nem törekedtek arra, hogy azt kizárólagos nemzeti nyelvként fogadtassák el – maguk is bátorították a modern európai nyelvek elsajátítását.

E törekvéseket – egy évszázaddal később is – még a cionizmust élesen ellenző pesti neológia is támogatta. Ekkor már nem a modernizáció eszközt, hanem az asszimiláció ellenszerét látták a héber nyelvtanításban. A héber lett a judaisztika tudományát művelő folyóiratok nyelve, mind neológ, mind ortodox körökben. Utóbbiban pedig beszélt nyelvként is megjelent a héber, közvetítőként a német és magyar ajkú nyugat-magyarországi, illetve a jiddisül beszélő kelet-magyarországi zsidók között.

**Raphael Vago**, a Tel Aviv-i egyetem tanára Izrael és a diaszpóra változó viszonyáról beszélt. Példaként említette a kanadai Calgary jómódú zsidó közösségét, amely hajdan a fiatal Izra-

el egyik szegény települését patronálta. Ötven év elteltével megváltoztak a viszonyok: az izraeli település immár jómódban él és innen utaznak fiatalok Calgaryba, hogy zsidóságra tanítsák az ottani, erősen asszimilálódó közösséget.

Hajdan a diaszpóra közösségei egy-ségben álltak ki Izrael mellett és ez volt az egyik legfontosabb kötőerő. Ma Izrael politikai megosztottsága a diaszpórát is elérte: ezt mutatja az amerikai *J Street* példája. Az Izrael-párti liberális lobbicsoport konkurenciát támaszt az eddig e téren „egyeduralkodó” jobboldali AIPAC-nek.

Az elmúlt évtizedekben ismét föl-erősödő ultraortodoxia a zsidó identi-tás területén is versenyre kelt Izraellel: a zsidó öntudatra vágyó fiatalok szá-mára a Tóra-hű életmód éppoly vonzó lehet, mint a zsidó állam védelme.

Végül a betérés témáját említette, amelyet Izraelben az ortodox rabbina-tus ellenőriz, s így a gyakorlatilag mo-nopóliuma van annak meghatározásá-ban, hogy ki a zsidó. A diaszpórában viszont e téren teljes pluralizmus ural-kodik.

**Frigyesi Judit**, zenetudós a „Léte-zik-e magyar zsidó zene?” kérdésre kereste a választ. Kiindulásként leszö-gezte, hogy zsidó népzene Magyaror-szágra nem jellemző, mert az a jiddis kultúra közegében alakult ki. A ma-gyarországi zsidó liturgia hagyomá-nyai közt kutatva viszont találunk olyan egyedi jelenségeket, amelynek csak a magyar népzeneben találjuk párját. Ilyen például a dallam és a re-citativo gyors váltakozása.

A zsidó liturgiában vannak olyan elemek, amit a közösségek Kelet-Kö-zép-Európában mindenhol magyar-ként tartanak számon.

**Ablonczy Balázs** történész, a Pári-zi Magyar Intézet igazgatója azt vizs-gálta, hogy Teleki Pál miniszterelnök-höz (és feleségéhez, Bissingen-Nip-penburg Hannához) milyen típusú le-veleket írtak a valószínűsíthetően zsi-dó identitású levélírók a második zsi-dótörvény parlamenti vitája idején. Az értetlenekre, sorsvállalókra és szá-monkérőkre felosztott levélírók más és más hozzáállás alapján fogalmazták meg véleményüket a miniszterelnök-höz. Akárhogyan is történt, de nem si-

került meggyőzni Teleki Pált, hiszen a felsőház plénuma előtt kijelentette azokról, akik közbenjárni igyekeztek a zsidóság egyes csoportjaiért: „akik ilyen okokból jártak nálam, csak el-lenkező meggyőződésemben erősítet-tek meg”.

**Filep Tamás Gusztáv** kiemelte a magyar ajkú zsidó polgárok kulcssze-repét a csehszlovákiai magyar köz-életben 1918 és 1938 között. Több fontos városban – Kassán, Eperjesen és Munkácson – a Magyar Jogpárt élén álló zsidó származású polgárok irányították a magyar ellenzéki poli-tikát.

Az elcsatolt területeken élő zsidók ebben a korszakban hivatalosan nem-zetiségnek minősültek. Ennek felvál-lalására *biztatták, presszionálták* a zsidókat, vagy önkényesen így re-gisztrálták őket. Ezzel ugyanis csök-kentették a nyelvi jogokat igénylő ma-gyar és német lakosság arányát.

Több nagyobb városban zsidók vol-tak a magyar sportszervezetek vezetői vagy főntartói, s a tagok körülbelül 50 százalékát ők tették ki. A magyar könyvkiadás, kulturális és napisajtó működtetésében fontos feladatokat láttak el zsidó származású magyarok.

Nagy arányban voltak jelen a Szlo-venszko-i Magyar Kultúregyesületben, az Országos Magyar Színpártoló Egyesületet ők alapították, s általában ők tartották fent a színtársulatokat. A legfontosabb kassai napilapok a zsi-dók áldozatkészségéből jelenthettek meg, a központi magyar ellenzéki na-pilap, a Prágai Magyar Hírlap alapító-inak és előfizetőinek nagy része is zsi-dó volt.

Mindhárom jelentős szlovákiai kul-turális társulás (Pozsony, Komárom, Kassa) vezetőségében zsidók is helyet foglaltak – Kassán például Jaross An-dor társaságában, aki később a Sztójay kormány deportálásokat irányító bel-ügyminisztere lett.

**Kovács András**, a CEU professzora előadásában azokat a zsidó identitás-sal kapcsolatos változásokat vette számba, amelyeket a magyar zsidóság a Soá utáni korszakban élt át.

1945 előtt a „zsidó vallású magyar” volt a fő identitás paradigma, amelyet a zsidótörvények és a Soá alatt elszen-vedett üldöztetések felborítottak.

A háborút követő rövid demokrati-kus időszakban a túlélő zsidóság fe-szült helyzetbe került, mivel már je-lentősen eltávolodott a kulturális ha-gyományoktól, de az üldöztetésekre emlékezve mégis „erősen zsidónak kellett éreznie magát”. A feszültség valamiféle zsidó nemzeti identitás ke-resésében oldódott fel. Ez rövid ideig tartott, hiszen a kommunista korszak-ban a cionizmus üldözötté vált.

Az 1960-80 közötti időszakban – a kis létszámú vallásos réteg mellett – a zsidóság nagyobb részét nagyrészt az jellemezte, hogy a politika és társada-lom számos jelenségét antiszemita-ként érzékelték és az erre adott reak-ció teremtette meg a csoport identitá-sát. Sok zsidó azt állította, hogy csak akkor tekinti magát zsidónak, ha anti-szemitizmussal találkozik. Ettől a rop-pant kínos identitástól akart megszabadulni az 1990-es évek fiatal generá-ciója. A zsidó reneszánsz fő eleme ek-kor a visszatérés a tradíciókhoz. De ez nem vallásos visszatérés, mert a meg-kérdezettek nem tartották fontosnak a vallásosságot a zsidó identitás meg-élése szempontjából.

A fiatalok által megújított vallásos elemeknek nem a vallási jelentése, ha-nem a szimbolikus értelme a fontos. Ezek az identitás markereiként jelen-nek meg, egy határt húznak meg. A határhúzás gesztusa azonban sokkal fontosabb, mint maga a tartalom, amit a határ körülvesz.

A konferencia második napján rend-kívül érdekes panelbeszélgetés zajlott le az Intézetben arról, milyen szere-pük van a lokális identitásoknak a nagy identitásnarratívák esetében vagy hogy például van-e demográfia-ra koncentráló nemzetpolitika Ma-gyarország és Izrael esetében. A kulcsmondatot Guy Miron izraeli tör-ténész mondta ki, aki leszögezte, hogy lehetetlen nemzetpolitikát tervezni, többen pedig a fogalom létjogosultsá-gát is kétségbe vonták, nem tagadva ugyanakkor azt, hogy az etnikai/nyel-vi/kulturális identitás megőrzése ön-magában is értéket jelent.

**Gadó János – Pessl Gábor**

*A konferenciáról bővebb össze-foglalót olvashatnak honlapunkon: [www.szombat.org](http://www.szombat.org)*

# „Ezeket a dolgokat jobb elfelejtve hagyni a mélyben”

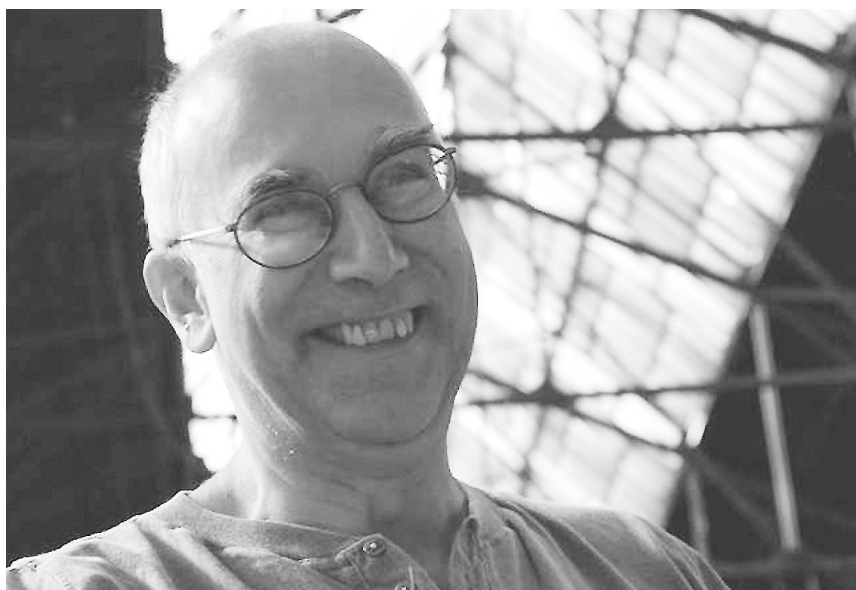
**Gárdos Péter filmrendezővel, íróval beszélget Várnai Pál**

Magyar-orsz szakot végzett. Jelenleg a Pincészinház művészeti vezetője, valamint filmrendezést és forgatókönyv-írást tanít a Budapesti Kommunikációs Főiskolán. Balázs Béla díjas.

– *Hajnali láz című könyve szenzáció volt. Már maga a betegségre utaló cím is telitalálat. Regényének háttere, hogy édesapja halála után anyja átnyújtott Önnek mintegy száz levelet, melyeket szülei írtak egymásnak, miután túléltek a bergen-belseni koncentrációs tábor. A levelek Svédországban születtek, s lényegében megismerkedésük, szerelmük dokumentumai. A holokausztról még több mint fél évszázad elteltével is jelennek meg megemlékezések. Vajon a történet elbeszéléséhez kell ez a távolság?*

– Kötelező. Ennek többek között van egy lélektani oka is. Egy bizonyos korig az embert nem nagyon érdeklik saját gyökerei. Másrésztől viszont az a ma hatvan év körüli korosztály, amely maga nem élte át a holokausztot, anyáik és apáik alapélményét, alig tudott valamit arról, hogy mi is történt a szüleikkel. Az én esetemben még az is bonyolította a helyzetet, hogy anyám és apám soha nem beszéltek erről. És én megértettem őket. Rádöbentem, alapján szégyellik, hogy azok a dolgok megeshettek velük.

Sokat töprengnem arról, hogy miféle stratégiái lehettek a túlélésnek? Apámnak, akinek alig voltak fogai, mert korábban kiverték azokat, súlyos tüdőbajban szenvedett, hullákat ége-



tett, szóval neki milyen esélyei lehetnek a túlélésre a koncentrációs táborban? Mit kellett ezért megtennie, amit „normális” állapotban nem tesz meg az ember? Milyen szörnyű kompromisszumokra kényszerült? Ezeket a dolgokat jobb elfelejtve hagyni a mélyben.

– *Primo Lévinek erről nagyon tanulságos üzenete van. Más túlélőktől is tudjuk, hogy a túléléshez sok minden kellett: erős akarat, életrevalóság, valami cél. S hát édesapjának volt célja: megnősiülni, elvenni azt a lányt, akit csak fokozatosan, levelezés útján ismert meg. Mit gondol, miben különbözik a túlélő traumája a gyerekeiktől, aki maga nem élte át ezeket a gyötrelmeket és mégis súlyos teherként nehezede rá?*

– Az én nemzedékemmel az volt a probléma, hogy zsidó voltunkat nagyon későn éltük meg. Magát a fogalmat, hogy „zsidó”, 9 éves koromig

nem is ismertem. Az a tapasztalatom, hogy a háború után született zsidó gyerekek többsége elől eltitkolták a származásukat. Ez pedig azzal járt, hogy jóval később, már felnőtt korban értettem meg az üldözöttség és kitaszítottság problematikáját, tehát elsősorban racionálisan viszonyultam a holokauszthoz és nem érzelmileg.

– *Könyve dokumentáció és fikció keveréke, noha a dokumentáció itt roppant csekély: csupán rövid idézetek kettejük leveleiből. Nem tudom, hogy édesanyja mennyit mesélt ezekről a hónapokról? Amennyiben keveset, úgy önnek szinte mindent ki kellett találnia, elképzelnie. Az egész könyvben csak egy mondat van, ahol a szerző első személyben szólal meg: „Hogy pontosan mi történt, nem tudom.” Csak itt nem tudja? Máshol igen?*

– Máshol sem. Igazából ki kellett találnom, fel kellett fejtenem a történet-

seket abból a majdnem száz levélből, amely az a múltból az ölembe hullott. Mondok egy példát. Anyám egy helyütt azt írja majdani férjének: „Beszél-tél a püspökkel az ügyünkről?” Itt arra céloz, hogy ő szakítani szeretne a zsidóságával, ki akar keresztelkedni és apámat arra kéri, hogy intézkedjen. Ötven évvel később anyám ezt a szándékát olyannyira árulásnak tekintette, hogy teljesen el is felejtette. A későbbi levelekben is mindössze négymondatnyi célzás van erre a szándékukra. Mikor a regény első változata elkészült, s anyám elolvasta, ezt az egyetlen motívumot kifogásolta. Egyszerűen röstellte, nem emlékezett rá, és szeretne volna, hogy kihagyjam. Pedig szerintem ez a Hajnali láz egyik legfontosabb, legmegrázóbb mozzanata. Azt, hogy a valóságban, 1945-ben, apám miképpen cselekedett nem tudom. Elképzeltem egy lehetséges megoldást, és az szerepel a regényben.

– *Ez egy csodálatos történet. Aadvan egy halálos beteg fiatalember, akit nem a betegsége meg a haláltudat foglalkoztatott, hanem az ismeretlen levelező partnernő, akit el akar venni feleségül. Valószínűleg ez a fixa idea segítette őt az életbemaradásban. Banálisán azt is mondhatnánk, hogy a szerelem legyőzte a halált.*

– Végső soron ez az üzenet. Hogy van a pokolból út visszafelé. Azt a feladatot tűztem magam elé, hogy ezt az igazi históriát meghatottság, szentimentális felhangok nélkül próbáljam megírni. Talán sikerült az elbeszélésbe folyamatosan belecsempészni az iróniát. Van abban ugyanis valami komikus, ahogy apám fityiszt mutatott a halálnak.

– *S amikor megismerte az apját, ilyennek találta?*

– Apám a privát életben végtelenül optimista ember volt, remek humorérzéssel, nagy mesélőkedvvel. Más kérdés, hogy az a naiv hit, amely a levelek fiatalemberét jellemezte, idővel elpárolgott. Mikor a hatvanas években apámat kinevezték a Magyarország című hetilap főszerkesztő helyettesévé, már rezignált, hitében csalódott ember volt.

– *Fontos motívum a könyvben, hogy Miklósnak, tehát az apának az eszme volt a fontos és a zsidósága*

*egyáltalán nem érdekelte. Nagyon baloldali volt s ebben volt egyfajta lázadás a polgárság ellen. Nem akart többé se polgár se zsidó lenni. Meglepőnek találtam, hogy ilyen betegen, éppen, hogy életben maradván a polgárság ellen lázad.*

– Ez az ő egész nemzedékének az alapproblémája volt. Ezek a baloldali fiatalok mérhetetlen megvetéssel és gúnnyal kezelték a származásukat.

– *Valahol azt nyilatkozza, hogy „ez a regény egy földi poklon túl kibontakozó diadalmas szerelem története.” Hallom, hogy a regényből svéd-német-magyar koprodukciós film készült. A könyvet olvasva szinte magam előtt látom a filmkockákat.*

– Ez nem biztos, hogy baj. Nyilván a bennem folyamatosan dolgozó filmrendező erősen befolyásolta az írást. Ugyanakkor meggyőződése, hogy a Hajnali láz par excellence regény. Nem meglepő, hogy a kiadóm folyamatosan arra kapacitált, hogy többet alkalmazzam a hagyományosabb regényírási technikákat. Nem is meggyőződésből, hanem inkább ösztönből álltam ellen.

– *A levelekből nagyon keveset idéz. Mennyi anyagot használt fel belőlük?*

– Tulajdonképpen keveset. Százötven gépelt oldalból körülbelül négy-öt oldalt.

– *A könyvben a fiatalember és a lány levelezésében semmi utalás nem található arra, hogy mi is történt velük. Ezt csak az író mondja el, mint egy háttéranyagként. Se a fiukkal, se egymással nem beszélgettek az átéltekről.*

– Igen, hát erre céloztam a riport legelején. Ők a múltjukról soha nem beszéltek egymással. A leveleket sem vették soha elő – viszont akkurátusan megőrizték!

– *De édesanyja mégis hozzájárult a levelek közléséhez?*

– Igen, de már csak apám halála után. Készítettünk vele egy háromórás dokumentumfilmet, kifejezetten erről az időszakról, 1944-45-ről. Anyám egészen apró részletekre is emlékezett, és közben sokszor elsírta magát. Úgy fogalmaznék, hogy az átélteket ötven évre jegelte. Amikor fel szabadult, 19 évesen, 26 kilót nyo-

mott s a svéd ápolónők tízéves kislánynak nézték.

– *Szóba jött-e a regény svéd fordítása?*

– Igen és ezt én különösen nagyra értékelem. Svédország csodálatosan viselkedett a háború után, de ez nem volt ellentmondások nélküli ajánlat. Az ország a túlélők zömét befogadta. De ezek a páriák nem voltak teljesen szabadok. Táborokban éltek, mozgásukat erősen korlátozták. A svédek ugyan büszkéek arra, hogy milyen segítőkészeknek bizonyultak, de nem szabad elfelejteni, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt fejpénzt fizetett minden emberért. Nagyon tisztességes, emberséges svéd orvosok kezelték a szüleimet, de találkoztak rideg, csak a szabályokat szem előtt tartó bürokráttákkal is. Szóval a történetekben volt némi ambivalencia.

– *Beszéljünk most a filmjeiről. Én három filmjét láttam: a Tréfát, az Uramistent és a Szamárköhögést. A Tréfa talán annyira kapcsolódik a regényéhez, hogy a filmben kamaszgyerekek csínyjei, játékaik kegyetlenségbe torkollnak. Tudjuk, hogy Kosztolányi és Csáth Géza írásaiban ezek a veszélyes játékok gyakran előfordulnak. A Szamárköhögés gyermekek szemén át ábrázolja az 1956-os forradalom napjait. Nem foglal állást, hanem ezeknek a napoknak a zűrzavarát és hangulatát próbálja visszaadni.*

– Ez a film 1986-ban készült, amikor 56-ról csak áttételesen lehetett beszélni. Arra, hogy a filmet ma is, azóta is, folyamatosan időről időre levetítik, rendkívül büszke vagyok. A Szamárköhögés őszinte, tisztességes mozi, ma sem csinálnám meg másképpen. Komikus, hogy 1986-ban több jelenetet ki kellett vágni a filmből, ám a lényeges dolgok elkerülték a cenzúra figyelmét. Így például az, amikor az egyik tanár a forradalom leverése után, decemberben bemegy az első tanórára és elsírja magát. Elsírta 56-ot! Ezt a cenzúra nem kifogásolta. A filmet akkoriban körbecipelték a világban, tizenhét filmfesztiválra hívták meg.

– *Számomra az Uramisten c. film és az azt követő interjú volt a legizgalmasabb. Itt Ön elmondja, hogy a filmben tulajdonképpen sajátmagá-*

*ról is szó van. Adva van egy artista, aki minden áron, pénzzel, fenyegetéssel, színlelt barátsággal próbálja megfejteti egy nemzetközi hírű illuzionista titkát, ami végül, már az illuzionista halála után sikerül neki.*

– A film arról szól, hogy az ember mindent megtesz, mindent feláldoz a mániájáért, amit a világ legfontosabb dolgának hisz. Az én mániám az volt, hogy játékfilmet készítssek – mindenáron! Harmincnégy éves voltam akkor. Már elvégeztem a bölcsészkart, magyar-orsz szakon, de nem tanárként helyezkedtem el, hanem híradórendezőnek álltam. Szép lassan araszoltam előre a számléltrán: rendezőasszisztens lettem, előbb híradókat, majd dokumentumfilmet készítettem a nyolcvanas évek közepéig. Közben folyamatosan írtam a játékfilm forgatókönyveket és az Uramisten volt a beérkezés. A film elkészítése után jöttem rá, hogy a sánta artista küzdelme a Világszámért, azért hogy egy öreg illuzionistától megszerezze a jégtömbből való kiszabadulás trükkjét, tulajdonképpen rólam szól. Az én mániámról.

– *Ebben a filmben pár utalás volt a zsidóságra is. Így például az artista azzal is próbált kedveskedni a zsidó illuzionistának, Binder Lipótnak, hogy szédert rendezett neki. Szóba kerül a világhírű illuzionista, Houdini is, aki Weisz néven született Magyarországon. Vannak tervei a mostani nehéz időkben?*

– Rengeteg tervem van. Három forgatókönyvem várja, hogy filmet kezdhessek belőlük és egy új regényt is szeretnék írni.

– *Édesapja is akart egy regényt írni, s hát ezt Ön írta meg helyette.*

– A levelekből kiderül, hogy apám egy nagyszabású regény terveit dédelgette. Egy kilenc szálon futó történetről álmodott, kilenc különböző, a légerekbe vezető vagonútról, kilenc különböző emberi sorsról. Azt gondolom, ha apám akkor elkezdte megírni ezt a könyvet, netán kint marad Svédországban és nem áldozza fel írói tehetségét a baloldali eszmékért, egy fantasztikus regény születhetett volna. De ő hazajött szocializmust építeni és ez döntően megváltoztatta a későbbi sorsát.

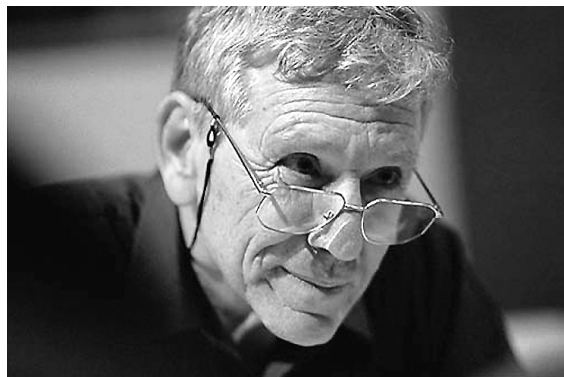
# DocAviv az Odeon moziban

## Izraeli Dokumentumfilm Fesztivál Budapesten

**I**zraelben a dokumentumfilmek támogatására 1989-ben létesítettek állami alapítványt (New Israeli Foundation for Cinema and Television), amely azóta mintegy 250 rövid- és dokumentumfilm elkészítéséhez járult hozzá. A (Tel Aviv nevéről képzett) DocAviv fesztivál a



**A túlélő apa és lánya  
(Pizza Auschwitzban)**



**Az álmok természete  
– portréfilm Amosz  
Ozról**

dokumentumfilmek egyik legrangosabb nemzetközi fóruma, ahol eseményszámba megy egy-egy új izraeli dokumentumfilm elkészülése, s a jelentősebb alkotásokat a televízió is rendszeresen bemutatja így eléri a közönséget. Kezdetben inkább politikai jellegű filmek készültek, az arab-izraeli konfliktus témakörét helyezték a középpontba. Az utóbbi időben azonban a család, az identitás, a szokások és az emigráció kérdésköre nagyobb hangsúllyal foglalkoztatja a filmeseket.

Az általában szókimondó alkotások a legkülönbözőbb nézeteket közvetítik. Pár éve egy fesztiválon láttam a *Checkpoint* című filmet, amely az izraeli hadsereg kíméletlen bánásmódját

mutatja a Gázai övezet határán napon-ta közlekedő palesztinokkal szemben. A filmet Yoav Shamir készítette, aki ugyanott teljesített szolgálatot korábban. Tapasztalatai nyomán kezdett filmet forgatni a helyszínen. A premier után találkoztam a rendezővel a fesztiválon és megkérdeztem, hogy nem volt-e baja a hivatalos szervekkel a film miatt. Meglepetten, de határozottan válaszolt: „Ez egy demokratikus ország, a filmet a televíziónak készítettem és le is adták többször”. Persze az izraeli filmesek túlnyomó többsége baloldali és békepárti, az emberi jogok védelmezőiként lépnek fel.

Nyolc izraeli dokumentumfilmet nézhetett az Odeon Lloyd közönsége április 28-tól május 4-ig az Izraeli



**Gáza/Sderot –  
Élet minde-  
nek ellenére**

**A Magányos  
szamaritánus**

**443**

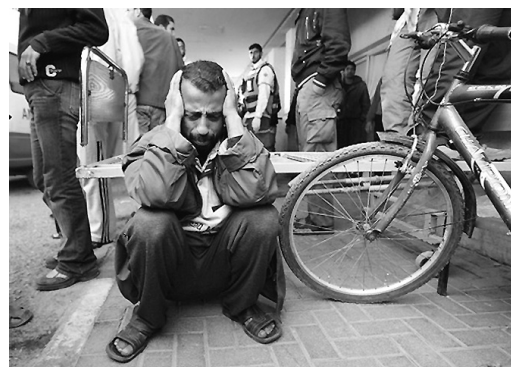
Kulturális Intézet szervezésében. A filmek 2006 és 2010 között készültek. A sajtóhírekkel ellentétben nem ez volt Magyarországon az első izraeli dokumentumfilm-fesztivál. Az Örökmozgó Filmmúzeum 2001-től évente, az „Izraeli Filmtavas” jegyében számos izraeli játék- és dokumentumfilmet mutatott be. De nem is ez a lényeg, csak az igazság kedvéért helyesbíték. Örülünk annak, hogy legalább ilyen ritka alkalmakkor lehet látni izraeli filmeket, a mozikban ugyanis ilyet nem vetítenek, nagyon ritkán a Duna tévében sugároztak néhányat közülük.

A nyolc dokumentumfilm közül három az évszázados tradícióikat őrző kisebbségi közösségek és a velük szembekerülő, a közösségből kiszakadni vágyók konfliktusáról tudósít. Barak Heyman filmje (*Askenáz*, 2007) a Közép-Európából bevándorolt zsidóság, az askenázek eredetét, az askenázi identitás mibenlétét és a szefárdok másságát boncolgatja. A film finom árnyalatai valószínűleg kevésbé követhetők olyan nézők számára, akik nem Izraelben élnek. A *Magányos szamaritánus* (r: Barak Heyman, 2010) című filmben egy közkedvelt énekesnő hagyja el a szamaritánusok közösségét, szakít a vallással, felrúgja a szabályokat. Inkább saját életét éli, vállalva az apjával való konfliktust, aki a végsőkig küzd a ma már mindössze hétszázötven főt kitevő kis közösség megmaradásáért. A *Fekete bárányokban* (Anat Yuta Zuria, 2009), fiatal lányok láznak az ultraortodox



hagyományok szigorú szabályai ellen, az egyenjogúságért szállnak síkra, amelynek szimbóluma a buszon való közlekedés. Az ortodox szabályok szerint ugyanis a férfiak elől, a nők pedig kizárólag hátul ülhetnek, egymástól elkülönítve. Ugyanakkor a film érzékelteti a lázadás és elszakadás utáni fájdalmas pillanatokat, a magányt, a közösségen belüli védelem és biztonság elvesztését.

A *Gáza/Sderot – Élet mindennek ellenére* (r: Nadav Lapid, 2009) című film az egymástól három kilométerre fekvő település arab és zsidó lakosságának párhuzamosan zajló mindennapjait mutatja – két hónappal az izraeli hadsereg 2008. decemberi offenzívája előtt. Mozgalmas roadmovie a *443* című alkotás. A filmes stáb végigutazza kamerájával a 443-as utat, amely jó száz kilométeren át kanyarog arab és izraeli települések között. Erez Miller fiatal izraeli videofilmrendező utazása során mutatja be, kik és hogyan élnek, miként gondolkod-



nak életről, halálról a Jeruzsálembé vezető út mentén. „Találkoztam baloldali zsidóval, aki a 443-as útra úgy tekintett, mint egy apartheid útvonalra, de találkoztam jobboldalival is, aki szerint kizárólag az izraeliek kiváltsága ott közlekedni. Láttam liberális gondolkodású arabot és hithű muzulmán is a film forgatása alatt...” – nyilatkozta a rendező, majd hozzátette: „Az utazás engem is megváltoztatott, jobban észreveszem, mi van körülöttem, és néhány előítéletemet is magam mögött hagytam.”

A szegregáció ellen készült a számtalan díjat besöpörő *Híd a völgy fölött* (r: Tomer Heymann, Barak Heymann, 2006). Egymáshoz közel fekvő zsidó és arab településen közös iskolát létesítenek a szülők. Az iskola arab és héber nyelvű, a gyerekek egyaránt tanulnak a Torából és a Koránból. Az egyik arab anya aggodalmát fejezi ki: „Nem akarom, hogy fiam elveszítse arab identitását”. De a következő évben (2007) megkétszereződik a diákok száma. Vajon elsimítható-e helyi szinten az évszázados ellenséges viszony?

Felejthetetlen Moshe Zimmerman *Pizza Auschwitzban* című, ugyancsak nemzetközileg elismert alkotása. Már a cím is meglepetéskeltő: vajon mi köti össze ezt az egymáshoz nem illő két fogalmat? A filmben, akárcsak egy vidám családi nyaralásra, elindulnak hárman: a jó humorú apa és két felnőtt gyermeke. Az úti cél: Auschwitz, Birkenau, Dachau és Mauthausen. Az apa az igazi helyszíneken akarja feleleveníteni és gyermekei számára átélhetővé tenni traumatikus élményeit. Ebben a családban nem volt elhallgatás és mellébeszélés,



## Askenáz

sőt, ahogy a lány fogalmaz, „vénába kapták a holokausztot”. Az apa elszántan vonszolja vonakodó gyermekeit a lágerrekbe, akik nem értik, miért kínozza apjuk magát és őket. Minél jobban hárítják ők a látottakat, annál vidámabb és szarkasztikusabb az apa. Az egész film folyamán talán csak egyszer szakad a cérna, és a derű: amikor az auschwitzi turistairóda munkatársa, az apa szerint, nem az auschwitzi túlélőnek kijáró készséggel bánik velük. Egy másik jelenetben azonban az apa kacarászva hever le a barakkban egy priccsre. Közben megérkezik a pizza, amit rendeltek, mert ugye megéheztek. Az apa vidáman jegyzi meg „Ez az első pizza, amit itt eszem...” – és invitálja a többieket, hogy töltsék ott az estét. Közben csöng a mobiltelefon, az unoka az. A nagypapa egy pillanat alatt válik szerető nagyszülővé láthatólag megfedekezve arról, hol is van. Lánya szenvedélyesen felkiált: „Eljöttünk veled, mit akarsz még? Mást nem tehetünk!” Egy kicsit megrendezettnek tűnik ez a jelenet, a lány túlságosan visszautasító, az apa túlságosan vidám, mégis hátborzongató az egész, miközben az ortodox fiútestvér némán szemlélődik. Mintha kívül állna az egészen, nem látszik arcán érzelm. (A film részlete a youtube-on megnézhető.) A lány, aki eddig gúnyolódott és ellenállt, kint lerogy a sínekre és elerednek könnyei. Már nem működik az elhárítás technikája.

A bemutatáskor megjelent külföldi kritikák posztmodern holokausztfilmnek nevezték az alkotást alapvetően új személete miatt. De vajon lehet-e humorizálni a holokauszt árnyékában? És minek is örülünk? Annak, hogy túléltek? Vagy azért nevetünk, mert ép ésszel úgysem érthető? Vagy, amiként Amos Oz *Szeretetről*

## HELYESBÍTÉS

A Molnár Márta képaláírással májusi lapszámunkban megjelent fotó sajnos nem őt, Molnár Ferenc lányát ábrázolja. Tévedésünkért elnézést kérünk. (A szerk.)



*és sötétségről* című könyvében olvashatjuk nagyanyja tanítását: „Ha már nem maradt több könnyed a síráshoz, ne sírj, hanem neved...”.

A film nagyszerűen érzékelteti a második generáció érzelmi és indulati viszonyulását, ambivalenciáját apjuk traumájához. Ismét felmerül a sokat vitatott kérdés: lehet-e, kell-e a következő generációknak átadni történeteket? És ha igen, milyen mélységig adható át az átél tapasztalat?

Amos Oz, eredeti nevén Amos Klausner filmes portréját készítette el

Yonathan és Masha Zur (*Amos Oz: Az álmok természete*, 2009). A két évig tartó forgatás alatt a kamera rögzítette az író életének különböző állomásait Ausztriától New Yorkig. Zsúfolásig megtelt hatalmas előadótermekben tartott előadásai, díjak átvétele, íróársakkal való találkozásai és a vele készült interjúk részleteit ismerhetjük meg, melyből egy kristálytisztán fogalmazó, a világ és Izrael jelenéért felelősséget vállaló művész élete bonthatódik ki.

**Surányi Vera**

## ÉLET ÉS IRODALOM

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

Kedvezményes éves előfizetési díj 15 500 forint

Megrendelhető

a szerkesztőségben, telefon:

210-5149, fax: 303-9241

e-mail: [es@es.hu](mailto:es@es.hu)

SZERETNÉNK ÖNT IS  
OLVASÓINK TÁBORÁBAN ÜDVÖZÖLNI.

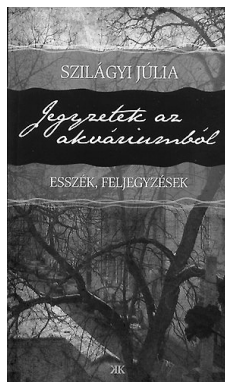
SZERZŐINK A TÉNYFELTÁRÓ ÚJSÁGÍRÁS,  
A KORTÁRS IRODALOM, PUBLICISZTIKA  
ÉS GRAFIKA ÉLVONALBELI KÉPVISELŐI.

PÉNTEKENKÉNT KERESSE A HÍRLAPÁRUSOKNÁL  
VAGY FIZESSEN ELŐ AZ **ÉS**-RE!

# Aranyhalak és a moralitás

**Ö**sidők óta foglalkoztatja az embereket, hogy vajon vizsgálhatják-e éppen azt, ami- ben benne vannak. Szilágyi Júlia újabb kötetében André Malraux-t idézi: „Aki rálátást igényel az akváriumra, ne szülessen halnak”. Ez a lát- szólag frappáns megállapítás valójában ellentmond nemcsak az egész eszmetörténetnek, de a jeles szerzőnő jelen kötetének is, amely- ben az előző könyveihez hasonlóan kitűnő esszéket, publicisztikai, lírai feljegyzéseket és tanulmányokat ol- vashatunk éppen arról a kultursocio- lógiai helyzetről, amiben benne va- gyunk. Malraux megállapításával el- lentétben, – aki ugye nem gondolt ar- ra, hogy ugyan akarattunktól függetle- nül vajon melyik fajba születünk, sőt még azt sem választhatjuk meg, hogy akváriumban vagy tengerben le- gyünk-e halak, de arra sem gondolt, hogy az akváriumot vízbe is lehet meríteni, és akkor már a falon be- lülről, illetve kívülről is van rálátásuk a halaknak a bentire, akárcsak a ben- tieknek a külső világra –, úgy véljük, figyelmen kívül hagyta a legfontos- abbat: hogy ha létünket nem is, de a perspektíva-megválasztásunkat és az ehhez kapcsolódó morális követke- ztetéseinket, létünkötől és környeze- tünkötől elvonatkoztatva, saját ma- gunk is befolyásolhatjuk.

Társadalmi körbe irányítva a gon- dolatot: eldönthetjük, hogy a külső hatalomhoz, illetve a belsőhöz igazodunk, vagy megpróbálunk bizonyos megfeleléseket találni a kettő között. Konkrétra fordítva Malraux metafo- ráját, a kolozsvári diákságnak, a hat- vanas évek vége óta kedvenc találko- zó helye volt az „Akvárium”, vagy a Krokónak nevezett, hideg, szürke já- rólappal lefedett eszpresszója. Hatal-



**Szilágyi Júlia:**  
**Jegyzetek az**  
**akváriumból.**  
**Esszék, feljegyzések.**  
**KOMP-PRESS Kiadó,**  
**Kolozsvár, 2010.**

mas üveg ablakai kettős célt szolgál- tak: könnyen meg lehetett figyelni, kik ülnek a cigaretta füstbe borított vasasztalkák körül, ki mit fogyaszt és a figyelmes fülek azt is hallhatták, ki, miről beszél. Valóban úgy néztek ki a diákok, mint az Állambiztonság (Securitate) aranyhalai az akváriumban. Későbbi levéltári ügyiratokban (ta- lán?) megtalálhatók az egykori felvé- telek, barátok nyilatkozatai, az ártat- lan, elméleti szócsaták hatalom-ideo- lógiai értékelései. Ezt az akváriumot több perspektívából is szemlélték, sőt a benne ülőknek is különbözött a lé- térzékelése, a rálátása. Szilágyi Júlia is többször elballagott előtte, néha betért oda, tehát szemlélete egyszerre volt belső és külső. Legnagyobb ké- pessége, helyzetértékelő reális érzé- kenysége mindig kellő perspektívát nyújtott számára, hogy alkotóként át- élje az egészet, amiben él. A Korunk folyóirat szerkesztőjeként viszont ra- cionálisan korrigálta az érzelmi-indu- lati világot. Nem véletlen tehát, hogy legújabb kötetének egy része a ko- lozsvári Transindex portálon jelent meg „Feljegyzések az akváriumból” címmel.

Vannak, akik mindig a fennálló tár- sadalmi berendezkedést tartják mér- téknek, ahhoz igazítják érveiket, fel- tétel nélkül elfogadják az egészet. Arisztotelész politikai gondolkodásá- hoz igazodva: az egész mindig fonto- sabb, mint a rész. Ennek megfelelően az „egész” feltétlen védelméből leve-

zethető a rabszolgatartó társadalom szükségszerűségétől kezdve a nemze- ti, vagy akár proletár diktatúrákon át egészen a fasizmusig minden. A nemzetnek most nem a kis sérelmek- re van szüksége, mondják, hanem a nagy összefogásra. Most félre kell tenni az egyéni kis sérelmeket, a nagy közösségi célokért! Stb. Is- merős? Igen, ezzel érvelt a múlt szá- zadban minden diktátor. Szilágyi Jú- lia viszont, mindig a rész védelméért ragad tollat. Az egyéni szabadság, az egyéni érzelmek, az egyéni művelt- ség, gondolkodás eltiprása ellen, vagy az elsöprő hatalmi indulat leg- apróbb megnyilvánulásaiival szemben írja „feljegyzéseknek” nevezett, mély összefüggésekre villantó, tiltakozó publicisztikai írásait.

A személyes, rapszodikus feljegy- zés-sor, amelyik abban különbözik a naplószerű tényrögzítéstől, hogy nem a megfogalmazás ideje határozza meg a feljegyzések sorrendjét, hanem a gondolatasszociációk témája, le- hetőséget nyújt arra, hogy a napi hí- rek, megjegyzések, olvasmányok so- rán felvillanó régmúlt emlékek, ta- pasztalatok egymás mellé kerüljenek, erősítsék, pontosítsák a ködbevesző felejtésre kárhozott futó gondolato- kat. Így kerül súlyosabb történelmi-ta- pasztalati megvilágításba egy sajtóban olvasott, szürkének tűnő, faji, emberi kizárólagosságra tett megjegyzés az elszenvedett személyes zsidó családi sorstragédiára történő utalással. „A szabadság, mint cél, akkor válik sok ember céljává, amikor fogalmilag nem kellőképpen tisztázott – írja Szi- lágyi Júlia. Amikor aztán, úgymond, megvalósul, tüstént kiderül, hogy egyesek számára valósult meg, mások számára, pedig nem, vagy alig. Ez pontosan azért történik, mert nem ugyanarra a szabadságra gondoltak valamennyien, vagyis nem volt azo- nos céljuk.”

Az egész kötetre jellemző a mélyen gondolkozó, érveket, érzelmeket és

társadalmi csapdákat átérző, a szubjektív lírai visszaemlékezést is felhasználó, mégis hidegen mérlegelő, racionális esszéíró szembenézése a kompromisszumra kényszerítő, akváriumba zárt hal-életben vergődő kényszer és moralitás ellentmondásaival. Ez a becsületes kérdésfelvetés és megértő vívódás olvasható ki a Gáll Ernőről és Mihail Sebastianról írt tanulmányaiban is. Mindkettőjük sorsát, alkalmazkodási kísérleteit, ideológiai és társadalmi viszonyulásait nagyon jól ismeri a szerző, így mindkét tanulmány egyúttal személyes kordokumentumként olvasható. Rendkívül elgondolkoztató megállapításai között olvashatjuk például Gáll Ernőről a következőket: „egész életében visszavisszarettent saját tisztánlátása nagy pillanataitól: felismeri ugyan magában a peremszemélyiséget, de amikor peremszemélyiségként kezelik, megbánatódik, szenved. Éppen ekkor döbben rá, hogy a peremszemélyiség nemcsak közvetít kultúrák között, mint az amerikai antropológiában, hanem ütközéspont is: az értelmiséget is tolmácsolnia kell, a közvetítendő értékek, közösségek és emberek őbenne, a tolmácsban látják az idegent.” Amint Gáll Ernő is állandóan közvetíteni akart az eszményi baloldali értékek, a nemzeti, faji előítéletektől mentes emberjogi, kisebbségi létszemlélet, a népi gondolat valamint a fennálló hatalmi formációk között, éppen úgy Mihail Sebastian tanulmányozása során is az író szembenéz a kegyetlen tényekkel: a kitűnő, tehetséges zsidó származású román író mestereiből a román nemzeti szélsőséges mozgalmak teoretikusai lettek, akiknek a szellemi nagyságuk nem menti a társadalom-ideológiában játszott negatív szerepüket. „Aki a lélektan felől közelít a Sebastian-jelenséghez – írja Szilágyi Júlia –, az majdnem mindent meg tud magyarázni. Aki viszont erkölcsi szempontból ítéli meg a helyzetet, amelyet az író szenvedve, önmagával viaskodva, de vállalt, az semmilyen mentséget nem talál”. Amint írja, kísértet járja be Európát: „a tisztázatlan múlt kísértete”.

Ehhez a tisztázáshoz visz közelebb ez az igen fontos esszékötet.

**Ágoston Vilmos**

# Spirál

## Kovács Johanna kiállítása a Bálint-házban

Az alkotóművész pályafutása voltaképpen igen paradox mozgás. Egyrészt folytonos egyenes vonalú haladás, a régítől az újig, a megcsinálttól a megcsinálendőig, a megoldottól a megoldandóig, s így, egyre tovább. Másrészt viszont folytonos helyben járás, vissza-visszalépés az újból a régibe, pontosabban fogalmazva: az újból a régihez, a megcsinált újra megcsinálása, visszapillantás az éppen megoldandóból a már megoldottra. Azaz folytonos továbblépés és folytonos visszalépés: a művész, mondhatnánk, körbe-körbe jár, mindig ugyanoda jut vissza, de mégis egyre magasabbra emelkedik közben.

Mindez többnyire öntudatlanul történik, a művész figyelme nem összpontosít állandóan erre a folyamatra. De vannak pillanatok a pályán, amelyek valamiféle számvetés alkalmával szolgálnak, s ilyenkor maguk a művek is mintha érzékelnék, pontosabban érzékeltetnék, azaz magukon viselnék ennek a tudatosításnak a nyomait: előtérbe helyezik, kidomborítják, hogy ezúttal maguk is visszarévednek a korábbi pályaszakaszok munkáira, s ebből a visszarévedésből gyűjtenek erőt ahhoz a lépéshez, amelyet most éppen megtesznek.

S tulajdonképpen evvel magyarázhatnánk – mint ahogy Kovács Johanna is valahogy így magyarázza – a kiállítás első hallásra talányos címét. A „spirál” szó és a „spirál” fogalma ugyanis éppen ennek a különös mozgásnak, a folytonos előrehaladásnak és a minduntalan visszatérésnek a metaforája. Egyben jelzi azt is, hogy ennek a folyamatnak fontos pillanatához érkezünk, hogy a kiállítás, amelynek a *Spirál* a címe, maga is szemügyre

igyekszik venni azt a mozgást, amelynek állomása, s amelynek létét köszönheti. Azaz – manapság gyakori szóhasználattal – az itt kiállított műveknek külön-külön is, de együttesen is igen erős az önreflexív jellege: miközben azok, amik, egyszersmind kérdéseket is tesznek fel arról, hogy mik is, milyenek is, és miért azok, amik.

Ezt persze könnyebben veszi észre az olyan néző, aki már korábban is látta működésben ezt a spirált. Szerencsémre én ezek közé tartozom: Johannának több korábbi kiállítását nyithattam meg, közülük egyet, a *Sókolonc* címűt éppen itt, a Bálint-házban, 1998 októberében, kicsivel több, mint tizenkét évvel ezelőtt. Ezért számomra különösen érdekes és tanulságos látni a hat nagyobb méretű festményt, s látni bennük, hogyan ér Johanna művészete vissza oda, ahol már járt egyszer, s hogyan haladja meg, éppen a magasabb szintről való visszatekintés gesztusában a régebbi minőségét, anélkül, hogy a régít elhagyná vagy elveszítené. Mint ahogy azt is rendkívül izgalmas megfigyelni, hogyan köröz ennek a spirálnak a mentén önmaga eszközei és eljárásai körül is, hogyan veszi szemügyre a maga művészetének a csakis őrá jellemző kifejezési formáit és jellegzetességeit.

Elemi technikai szinten is megfigyelhető mindez. Johanna grafikusként indult, s ennek a műfajnak a fegyvertára lett hamarosan a birtoka. Innen váltott új csapásra a festői színek és formák meghódítására, miközben sokféle módon igyekezett megőrizni és a festészet közegeiben is hatni engedni a vonalat-körvonalat, a grafika alapgesztusát. Az itt látható képek is erről tanúskodnak: minduntalan visszatérnek a grafikai megoldásokhoz, miközben igen termékeny módon el is húzódnak ezektől a megoldásoktól. Néhány kisebb kép társaságában hat végleges, és egyébként Johanná-



nál szokatlanul nagyméretű festményen tanulmányozhatjuk ezt a dinamizmust, grafika és táblakép, rajz és festés izgalmas párviadalát, feszülten termékeny összjátékát. Mégpedig – a korábbi kisebb és intimebb munkák után – szinte már-már monumentális arányokban.

A legizgalmasabb mégis az, hogy mi történik ezeken a képeken avval a témával, amely Johannát évtizedek óta foglalkoztatja. Az ő művészetének alapmotívuma, grafikáinak és festményeinek hőse régóta az emberi test. Ám az ő fel fogásában és ábrázolásában a test mindig valami más – ahogy régebben írtam ezekről az egyszerre szürreális, egyszerre expresszív alakokról, a testek itt levedlik magukról a köznapi hasonlóság bőrét, hol középkori lovagokra, csillagközi szörny-utazókra, ősvilági rémlényekre emlékeztetnek bennünket, hol pedig valami szörnyű előtörténet nyomait viselik magukon, csonkaságukkal, sebzettségükkel és torzó-jellegükkel. Így van ez most is: alakjai hol különös torzók, hol bizzar bőrszínű groteszk figurák; akad közöttük jónéhány fejetlen alak, s még olyan is, amelynek állatfeje van; közös végtagú szörnyszülöttel is találkozunk, mint ahogy a szerves emberi léttel végképp szakító marionettfigurákkal is. Elroncsolódásuk mintha a könnyörtelenül múló idő ügyében tett, egyszerre fájdalmas, egyszerre rezignált tanúságtétel lenne. Ha nem egyenesen ke-

sernyésen ironikus tanúságtétel, mint például a *Három grácia* címet viselő festmény, rajta a Rubens-kép élettől áradó, a hús himnuszát zengő nőalakjainak megvénült és összeaszott másaival.

Fájdalmas, mégis higgadt, együttérző, ám kérlelhetetlenül őszinte festészet Kovács Johannáé, a magát nem kímélő, a maga legbenső szorongásaiból és balsejtelmeiből dolgozó művész művészte, mely diadalmasan fogja az alkotói intellektus hámjába ezeket a szorongásokat és balsejtelmeket, miközben semmit sem tompít zsigeri hatásukon. Kérem, fogadják ezeket a képeket avval az együttérzéssel, s adják át magukat ezeknek a képeknek avval az őszinteséggel, amellyel alkotójuk megalkotta őket.

**Takács Ferenc**

*Elhangzott 2011. április 6-án, a Bálint Házban, Kovács Johanna kiállításának megnyitójaként.*



# Rémálom a Síp utcában

A hitközségek négy évenként esedékes tisztújításának egyes állomásaként először különféle indokokkal többször is megakadályozták Heisler András indulását a BZSH-ban (ennek első felvonásáról előző számunkban is olvashattak), majd a BZSH tisztségviselő választási gyűlését elfogadott napirend és főlsozlási lehetőség nélkül vezényelték le. Végezetül pedig a szabállyal ellentétesen választották MAZSI-HISZ-elnökké Feldmájer Pétert, mikor az első fordulóban az összes helyett csupán az érvényes szavazatokat vették figyelembe az eredmény megállapításához – Feldmájer ugyanis nem szerezte meg az összes szavazat többségét.

A tisztújítás utolsó felvonása a Budapesti Zsidó Hitközség Központi Jelölőbizottságának (KJB) ülésén vette kezdetét, amelyen a delegáltak a többes jelölés „bűnébe estek” és Heisler Andrást is nominálták BZSH ügyvezető igazgatónak – ezt pedig a Jelölő Bizottság utólag érvénytelenítette. A május 2-án tartott, másodszori ülésen már nem követték el azt a hibát a delegáltak, hogy Zoltai Gusztáv mellé kihívót engedjenek. Így a megszokott egyetlen jelöltre lehetett szavazni az ügyvezetői igazgatói posztra.

Az eredmények megsemmisítésének hivatalos indoka a Jelölő Bizottság elnökének levele szerint az, hogy „olyan személy is részt vett a szavazásban, akinek sem küldötti, sem elfogadott KJB mandátuma nem volt. Panaszként vetődött fel, hogy két KJB tag nem kapta meg az üléstről való értesítést, így nem tudták jogait gyakorolni”. Mint az általunk megkérdezett Lebovits Imre KJB-elnök lapunknak írta: „Egri Oszkár úr mint a Jogi Osztály vezetője tájékoztatott, hogy több tagja a Központi Jelölő Bizottságnak kifogással élt, ezért meg kell ismételni a szavazást minden egyes jelölt esetében.” Egy személy valóban részt vett az Egri által (!) irányított ülés utóbb érvénytelenített szavazásában, akinek nem volt szavazati joga. Felmerül a kérdés, miért nem ellenőrizték a mandátumokat. Ráadásul, még az érvénytelenített ülésen, azokban az esetekben, amelyekben a jogtalanul leadott szavazat perdöntő lehetett, meg is ismételték a szavazást, miután a jelenlévő Radnóti Zoltán rabbi figyelmeztette őket. Nem világos, miért hagyták jóvá a helyszínen azt az eredményt, amelyet utólag ugyanők megsemmisítettek. Ami a kiértesítést illeti, egy esetben egyszerűen arról volt szó, hogy a jelölőbizottsági tag külföldi tartózkodása miatt nem tudott részt venni a szavazáson, a másik távollévő tag pedig állítólag ismerte az ülés időpontját, csak nem ment el.

Az, hogy mindenki össze volt zavarodva, nem véletlen. A Jelölő Bizottságban ugyanis két körzet nem képviselhetette magát, a lágymányosi és a Hunyadi téri, mivel megválasztott jelölőbizottsági tagjaik mandátumát nem hagyták jóvá. A körzetek megismételt választásait pedig elsősorban azért nem ismerték el, mert, ahogy Egri Oszkár írta az érintetteknek küldött tájékoztatójában, „a Lágymányosi Körzet április 8-án önhatalmúlag a Sábész bejövele előtt megtartotta az új körzeti választást, ahol ismét Heisler Andrást jelölték küldöttnek, illetve Rózsa Pétert KJB tagnak”. Az időpont kitűzése azonban bizonyíthatóan nem „önhatalmúlag” történt: április 3-án a lágymányosi közösség tájékoztatta a BZSH-t, mikor tervezik megtartani a választást, egyúttal tájékoztatást kértek, szükséges-e még valamit tenniük a választás jogszerű lebonyolításához. A BZSH

Jogi Osztályának munkatársától másnap érkezett válaszlevél szerint „rendben van így, a Sábész miatt sajnos elenőr nem tud részt venni, de bízunk benne, hogy a Körzet enélkül is le tudja bonyolítani a választást”. A tények tehát nem tűnnek igazolni Egri összefoglalóját.

## ELTÜNT A SZABÁLYZAT

Időközben a hitközség választási szabályzata is eltűnt a bzsh.hu-ról, mely egyébként az Egri által elnökölt Hegedűs Gyula utcai körzet honlapja. Amíg hozzáférhető volt, azt lehetett olvasni benne, hogy „a javaslati listát a Jelölő Bizottság ülésén megtárgyalja és egyenként szavaz a javaslatba hozott személyeknek a jelölő listára történő felvételéről, döntési jogosultsággal. A javaslatba hozott személyek jelölő listára való felvételét megelőzően minden esetben a javaslatba hozott személy tevékenységét, a javaslat indokát ismertetni kell”. A Radnóti rabbi birtokában lévő és a Bét Sálom Zsinagóga honlapjára feltöltött, a BZSH-tól származó Választási Szabályzat azonos, IV/4-es pontjában ugyanakkor ez a passzus egyáltalán nem szerepel, csak annyit olvasunk, hogy a „jelölőlistát a Jelölő Bizottság írásban megküldi a Közgyűlés tagjainak, egyidejűleg a BZSH székházában közszemlére teszi, legkésőbb a választásokat megelőző 8 nappal. A jelölés ezután már nem vonható vissza a jelölő által”. A bizottság tehát egyeztet a jelöltekkel, beszerzi írásos nyilatkozataikat, hogy vállalják-e a jelöltséget stb., továbbá megküldi az általa esetleg kiegészített jelöltilistát a közgyűlésnek. A jelenleg hozzáférhető szabályzat így nem is ismeri a jelöltek előzetes megszűrését. Heisler jelölése szempontjából perdöntő, hogy a kettő közül melyik az érvényes szabályzat.

Radnóti rabbi kérte a BZSH-tól, hogy betekinthesse a 2006. november 15-i közgyűlési jegyzőkönyvbe,



amelynek melléklete volt a megszavazott választási szabályzat, de lapzártáig nem kapta meg. Azt, hogy a megismételt ülésen pontosan mi történt, Heisler Andrásról egyébként nem is tudhattuk meg. Radnóti Zoltánt és őt, mondván, hogy nem tagjai a bizottságnak, be sem engedte az ülésre a biztonsági őr.

A lapunknak nyilatkozó Heisler botrányosnak nevezte, hogy rabbik vagy bármely zsidó belépését a Síp utcába biztonsági őrök akadályozzák meg, ilyen jelenetet szerinte utoljára a Belgrád rakparti kiscigány színházban láthattunk. Forrásaink szerint még a jelölőbizottság elnöke, Lebovits Imre is felvetette, hogy engedjék be és hallgassák meg Heislert, ha nem az ülésen, akkor legalább az ülés kezdete előtt, javaslatát azonban elutasították.

Akadnak tagok közt, aki Heisler érdekében a többes jelölés mellett érvelt, megkockáztatva, hogy az talán demokratikusabb, de ő sem talált meghallgatásra. Valaki titkos szavazást is kért – leszavazták. Végül a 11 jelenlévő tagból hárman támogatták a jelölését, a többiek tartózkodtak vagy ellene szavaztak. Ezen kívül csupán apró meglepetések történtek: például Streit Sándor mellett Kunos Pétert is

BZSH-előnöknek jelölték, tehát a szóvalódi értelmében vett választásra ennek az egy pozíciónak az esetében került sor.

### HEISLER SZERINT VÁLASZTÁSI CSALÁS

Heisler András a *Szombat*-nak megerősítette, hogy Bét Din (vallási bíróság) összehívását kezdeményezi, mivel megítélése szerint a választások idején sokszor és súlyosan megsértették az Alapszabályt és a Választási Szabályzatot. Biztos benne, hogy a Bét Din összeül, és bölcs döntést hoz majd. Úgy fogalmazott: „A szabálytalanságok a választási folyamat során tételes választási csalásba mentek át, ami a megválasztandó régi-új vezetés legitimitását és tárgyalási pozícióit mélyen aláássa. Ilyen háttérrel nem lesz könnyű a mindenki által ismert gazdasági és politikai helyzetben egyben tartani a neológiát, de megkockázatom, nem is lehet”.

Radnóti elmondta, sokan kérdezték tőle, miért álltak ki Heisler mellett. „Egy rendszer csak akkor életképes, ha el tudja viselni a kritikát. Ezért vállaltuk fel ezt az ügyet. Nem csak rólam van szó, az egész közösségről, közös döntés volt. Lehet, hogy a költség-

**Egri, Feldmájer, Zoltai**

vetésünk is bánja majd a kiállásunkat, de ezeket a küzdelmeket nem lehet megspórolni akkor sem, ha sokba kerülhetnek. Nem látom jelenleg a neológ hitközség jövőjét. Akik a saját túlélésükre játszanak, most herdálják el a vallásos magyar zsidóság jövőjét, gyerekeink lehetőségeit.”

A BZSH május 11-i választási közgyűlése ezek után tökéletesen eseménytelenül zajlott le. Mindenki tudott mindent, arról pedig, hogy ne is történhessen semmi, levezető elnöként Egri Oszkár jó előre gondoskodott, amikor felkérte a jelenlévőket, hogy felszólalásaik alatt – amire különben sincs mód – tartózkodjanak a negatív megnyilvánulásoktól. Később hozzátette, lehetőleg az egyéni vélemények megfogalmazásától, az „egyéniességétől” is.

Felszólalásokra így nem is került sor. Napirend előtt lehetett volna beszélni, de a napirendről, akárcsak a levezető elnök személyéről, nem történt szavazás. A napirend jóváhagyásának elmaradása többekben fölkeltette a



gyanút, hogy *a döntések formai hiba miatt érvénytelenek*. A hvg.hu beszámolt róla, hogy Radnóti rabbinak, aki azt kérdezte, érvényes lesz-e így a MAZSIHISZ vasárnapi közgyűlése, amelyre a BZSH ezen az ülésen delegálta a küldötteket, Feldmájér Péter MAZSIHISZ-elnök azt felelte, hogy majd hétfőn megmondja.

Egyéb „egyénieskedésre” ezen a fedélkenységen kívül nem került sor. Kunos Péter, a Streit Sándor BZSH-elnök mellett induló másik elnökjelölt nem mondhatott beszédet. Egyedül Egri ecsetelte kimerítő részletességgel, hogyan kell szavazni. Erre szerinte azért volt szükség, mert a küldöttek egy része képtelen fölfogni. Rajta kívül csak a Számvizsgáló Bizottság jelöltjei kaptak lehetőséget, hogy – kizárólag végzettségükről – tájékoztathassák az egybegyűlteket.

A hosszan elnyúló szavazatszámlálás eredménye szerint Zoltai a 73-ból 59 szavazatot szerzett, miközben Streit Kunos anélkül is megszorongatta, hogy megszólalhatott volna: az arány 41–30 lett; a lényeg azonban az, hogy gyakorlatilag minden maradt a régi-ben. Figyelemreméltó egyedül az volt, hogy az előjáróságba és a számvizsgáló bizottságba egyaránt beválasztott Kunos Péter a számvizsgáló bizottsági tagság mellett döntött, tehát felkészült ember fogja kontrollálni a gazdálkodást. Ez lényegesen több a semminél. Kunos az Indexnek arról beszélt, hogy „a BZSH-nak vonzóbbá kell válnia, nyitnia kell a külvilág és a fiatalok felé, mert ha továbbra is pusztán az intézményrendszer működött, arctalan marad, elmúlásra van ítélve”.

## MAZSIHISZ: ÉRVÉNYTELEN ELNÖK- VÁLASZTÁS

A MAZSIHISZ május 15-i közgyűlésén azután Egri Oszkár, aki aznap is betöltötte a levezető elnök tisztjét, a szerdai BZSH-gyűlést ért kritikákra válaszul kijelentette, nem is lehet szavazni a napirendről és a levezető elnökről. A szerdainál azért megengedőbbnek bizonyult: jelöltet a helyszínen is lehetett állítani, a főlshóálókat csupán arra kérte, lehetőleg indokolják javaslatukat, és azt is, miért

nem előbb hozakodtak elő vele. Jóllehet az előzmények éppen alá is támaszthaták ezt a kivárást.

Az ügyvezető igazgatói posztra így sem érkezett ellenjelölés – Zoltai magabiztosan, a 111 leadott szavazatból 97-et megszerezve maradt posztján. Jelöltként most tartott először beszédet, mint mondta, az előző éjszaka fényében: „Elérkeztünk arra a pontra, amikor a világhálón zsidó ember azt írja le, hogy jó lenne már a jelenlegi vezetésre kaddist mondani, és jó lenne, ha a MAZSIHISZ épületében lenne már Zoltai- emlékszoba.” Megválasztása után hozzátette: az ellene folytatott „lejárato kampányt” árusítás-



Kunos Péter

nak és borzalomnak, megbocsáthatatlan bűnnek tartja, ami csupán a hitközség gazdálkodását biztosító 1% csökkenését fogja eredményezni.

A jelölőbizottság által elnöknek előterjesztett Feldmájér mellett azonban három másik jelölt is a szavazólapokra került: Horovitz Tamás, a debreceni hitközség elnöke, a nyíregyházi hitközséget vezető Kertész Gábor, illetve a budapesti Sárközi Gyula. (Kunos Pétert ezúttal is jelölték elnöknek is, ő azonban – itt már eleve – a számvizsgáló bizottsági tagságra aspirált).

Kertész lapunknak azt mondta, a jelölést amiatt fogadta el, hogy véleményt mondhasson a jelenlegi állapot-

ról, kísérlete azonban kudarcba fulladt (Egri minden jelölttől következetesen számon kérte a rendelkezésre álló öt perc betartását, egyedül Feldmájér esetében mulasztotta el, amire néhány küldött hívta fel a figyelmét). Kertész a szervezet struktúrájában látja a fő gondot: nincs tisztázva a vezetők felelőssége, és a hitközség kísérletet sem tesz a vallásos zsidóságnál lényegesen nagyobb lélekszámú vallástalan zsidók bevonására. Elképzelései összességében igencsak hasonlóak a Kunos által elmondottakhoz. Horovitz kortesbeszédében ugyancsak a zsidóság többi hazai szervezetének a bevonását, a gazdálkodás racionalizálását, illetve a mindenkor kormánysszervekkel jól együttműködő, politikafüggetlen vezetést szorgalmazott. Sárközi nem ütött meg kritikus hangot: a szociális gondoskodás, a hagyományok megőrzése, az antiszemitizmus visszaszorítása és az asszimiláció folyamatának lelassítása voltak a kulcsszavai.

A szavazatszámlálás még a BZSH-választáshoz képest is hosszabbra nyúlt. Végül kiderült: a jelölőbizottság jelentős arányú, összesen 18 szavazatot érvénytelennek talált. Az érvényesek közül Feldmájér hajsza! híján kapott többséget (93-ból 47-et). A legérdekesebb azonban nem is az érvénytelen szavazatok kiugró aránya volt, hanem az, hogy a Síp utcából lapunk birtokába jutott választási szabályzat alapján az első fordulóbeli győzelemhez nem is lehetett volna elegendő az érvényes szavazatok többsége. A MAZSIHISZ választási szabályzata egyértelműen arról rendelkezik, hogy „az a jelölt tekintendő megválasztottnak, aki az összes szavazat több mint felét megszerezte” (V/20.). „Ha senki nem kapta meg az előzőekben írtak szerinti abszolút többséget, az a két jelölt indulhat a második fordulóban, aki a legtöbb szavazatot kapta.” (V/21.) Második körben Feldmájérrel a 22 szavazatot szerző Horovitz Tamás versenyzett volna, aki a három ellenjelölt közül láthatóan a legtöbb súlyt fektette jelöltségére. A szabályzat szerint a győzelemhez mindössze a második fordulóban lett volna elég az érvényes szavazatok többsége. (A szabályzat itt szó szerint kiemeli, hogy

„az összes érvényes szavazat többsége” szükséges, szemben az első fordulóval, ahol „az összes szavazat több mint feléről” beszél.) A helyszínen, érdekes módon, senki nem tette szóvá az ügyet, s megkeresésünkre Horovitz sem kívánt egyelőre állást foglalni a kérdésben.

Az eredményhirdetést követően Feldmájér elmondta: mindenáron fönn fogja tartani a MAZSIHISZ egységét, és nem hagyja, hogy kívülről bárki beleszóljon, beleértve a kormányt és a kormánytisztviselőket.

Többes jelölés az alelnöki pozíció esetében sem volt: Streit Sándor

BZSH-elnök és az ortodoxiát képviselő Herczog László így egyaránt véleteltárs nélkül őrizte meg posztját. Apró változások ugyanakkor történtek a vezető testületekben: a Zoltai-féle vezetés emberének tartott Freund Jenő kiesett, Engländer Tibor bekerült a vezetőségbe, s Horovitzcal, valamint a fiatal Gábor Györggyel ők alkották a lista élvonalát. A számvizsgáló bizottság megválasztott tagjai közül pedig Kunos Péter végzett az élen.

Kunos teendőit illetően lapunk kérdésére elmondta: amint módja nyílik rá, indítványozni fogja, hogy a közgyűlésen ne szavazhassanak azok,

akik a hitközség alkalmazásában állnak, s így egzisztenciálisan függenek attól. Fontosnak tartotta, hogy a számvizsgáló bizottság se csak azt ellenőrizze, „van-e a kiadások mögött számla”, hanem a gazdasági racionalitást is vizsgálja – reményei szerint tagként ráhatása lehet e folyamatokra. Legelső javaslatát azonban maga sem tartotta reálisnak: ahhoz ugyanis, hogy a hitközség alkalmazottai ne vehessenek részt a testületben, alapszabály-módosításra lenne szükség, amit ugyanennek a testületnek kellene elfogadnia.

**Pályi Márk, Vári György**

# Az emlékezet maradványai

*Tisztelt Szombat Szerkesztőse!*

Az Önök Újságjának interneten 2009 óta vagyok olvasója, 2011 január óta pedig előfizetője.

Elismeréssel kell adóznom, hogy milyen kitartó munkát végeznek annak érdekében, hogy megújítsák a magyarországi zsidó hitéletet és közösségi kultúrát. Elszomorítanak azok a történetek, amik a BZSH választások körül zajlanak. Engedjék meg, hogy mint kívülről, szabadon gondolkodó, a kompromisszumokat és nyitottságot elfogadó ember, megütközésemet fejtsem ki, hogy még mindig nincs mód új útra vinni a magyar zsidó közösséget. Még mindig a kézi vezérlés a megoldás. Sajnos nemcsak az Önök közösségi életét, hanem a magyar társadalom szinte egészét befolyásolja ez a mindent megbénító gondolkodásmód, ezért gyenge a civil szféra ma Magyarországon.

Számomra mint történésznek nagyon fontos szűkebb hazám, a Marcali környék zsidó örökségének megőrzése, legyen az papír alapú forrás, vagy köemlék. Miért is fontos ez egy keresztény gyökerekkel rendelkező, ám attól eltávolodó és a zsidó vallásban és izraelita hagyományban új forrást találó embernek? Mert példát adhat a vidéki közösségeknek az a hagyománytisztelet, amellyel a zsi-

dóság a halottaihoz viszonyul. Ám a holocaust után elnéptelenedő hitközségek helyett nincsen, aki őrizze a maradványokat, temetőket. Dicséretes az a „nyilatkozathullám”, amely idén januárban kísért a Marcali „öreg zsidó temetőben” ledöntött sír-emlékek körüli történeteket (országos médiaérdeklődés, megyei és parlamenti támogatás). Ám a „hegyek egeret szültek”, mert sikerült olyan minőségben felállítani a sírköveket, amelyekre a legjobb szó csak a minősíthetetlen és ócska lehet. Az első szél újabb döntögetést okoz, abban a sírkertben, amelyben 1848-as honvéd veteránok, köztisztviselők álló orvosok, közemberek, Marczali Henrik történész családja és egyszerű halandók nyugszanak. A jövő tavasszal „farkast kell kiáltani”, majd ha a fagy és a szél rombolni fog?

El nem mondható érzést jelent az, amikor egy elhagyatott temető földjéből előjön néhány kődarab, amelyeken kirajzolódik néhány betű. A tisztítása után kiderül, hogy ami oldalról nézve egy marék kődarab, az felülről nézve egy ember emlékezetének a maradványa. Ismét sikerült azonosítani valakit... (Került így már elő Dachauban elpusztított zsidó polgár és az első világháború hősi halottja is.) De egy képeslap, fénykép, vagy egy

történet ugyanúgy a vidéki zsidóság emlékezetének a maradványa, amely nélkül nincsen közösségi múlt. Vajon hányan emlékeznek a marcali szecessziós zsinagógára (1906), amelynek a párja Hódmezővásárhelyen épült fel? Vajon hányan tudják, hogy az 1920-as években a törekvő keresztény polgárok a zsidó iskolába írták a fiaikat és leányaikat, mert az számított a legmodernebbnek? Vajon ki tudja, hogy a legszebb polgárház Marcaliban miért viseli a Mayer ház nevet? Hol állt az első templom, amelyben az ifjú Marczali Henrik tanulta a betűvetést, magyar nyelven az első között szertartást vezető, liberális Marczali Mihály rabbitól?

Számos kérdés, amelyre sok év kitartó munkájával lehet, ha lehet egyáltalán, választ találni. Választ lehet-e találni a vidéki zsidóság múltjának a kérdéseire, vagy választ kell-e találni? Véleményem szerint feltétlenül a második. Ez kell, hogy legyen a jövő alapja, hiszen a zsidó hagyományban is a múlt és a jövő szerepel!

Ezért kívánok a Szombat munkatársainak kitartást és türelmet ahhoz, hogy sikerüljön végre a magyar zsidóság színes közösségét megreformálni.

Mély tisztelettel maradok hű olvasójuk

**Huszár Mihály**